

Sayı : 4

Yıl : 1988

MARMARA ÜNİVERSİTESİ FEN - EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TÜRKLÜK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

İstanbul - 1989

EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNE GÖRE ANADOLU'DAKİ ŞEHİRLERİN EV, MAHALLE SAYISI VE TİCARETLERİ

Yücel ÖZKAYA

Çelebi Seyahatnamesi sayesinde, Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan halkın durumunu, sanat eserlerini, şehirlerin mimarî, coğrafi, ticarî, siyasî, askerî, adlî, kültür durumunu, folklorunu, mahallelerini, ev sayısını, ekonomik yaşantısını öğrenebilmekteyiz. Çelebi, bu seyahatnamesini yazarken çeşitli kaynaklardan da yararlanmışır*.

Çelebinin bazı konuları biraz mübalağalı anlatmış olması, onun anlatım uslubünden ileri gelmektedir. Örneğin, Erzurumun soğugunu, Karadeniz fırtınalarını mübalağalı bir şekilde anlatmışsa da, Erzurum soğuğu da, Karadenizin fırtınaları da aslında meşhurdur. Aslında mübalağalı hususları kendi de tenkit etmektedir. Ahlattaki cami duvarında, Ahlat'ta 18.000 çeşme, sekizbin sebil, onbin mahalle, ikiyüzbin ev bulunmuş olabileceğinin ifade edilmesinin mübalağalı olduğunu kendisi de ifade etmektedir.

Evliya Çelebi'nin kitabından başka, yaşadığı devir hakkında bilgi veren başka kaynak olmadığından, çoğu şehre ait kadı sicilleri de mevcut bulunmadığından elimizde başvurulacak tek kaynak olarak bulunmaktadır. Anlattıklarının hemen hemen büyük bir bölümü doğru olup, bize çok değerli bilgiler de vermektedir. Seyahatnamesinde, bugün de hayatiyetini devam ettiren pekçok mahalle, cami, tekke vb. hakkında pekçok müşterek noktayı araştırıp, bulabilmekteyiz. Örneğin, Seyahatnamesinde hemen hemen her şehirde görülen Ulucami ya da aynı anlamda kullanılan Cami-i Kebir anlamına gelen camiler ve bu camilerin etrafında kurulan Cami'-i Kebir mahalleleri bugün de mevcuttur. Gene, o devirlerde, her şehirde haftanın belirli günlerinde kurulan pazar adeti şimdi de mevcuttur. Saray ve hanların bir kısmı yıkılmış olup, bir kısmı harabe halinde hayatiyetini devam ettirmektedir. Mahallelerin önemli kısmı o zamanki adları taşımakta ise de, çoğunluğunun ismi değişmiştir. Bazı şehirler büyümüş, bazıları da küçülmüştür.

* Meşkûre Eren, Evliya Çelebi Seyahatnamesi Birinci Cildinin kaynakları Üzerinde Bir Araştırma, İstanbul 1960.

Çelebi, şehirlerde oturanların sayısını tahmini bir rakam olarak verdiği gibi, ev sayısını da aynı şekilde ifade ettiği sanılmaktadır. Hernekadar bazı yerler için sicillere, bostancıbaşı defterlerine baktığını belirtiyorsa da, ekseriya verdiği rakamlar tahminidir. Tabii ki, nüfusun tahrir defterlerine ve kadı defterlerine göre düzenlenmesi sağlıklı olur. Ancak, halihazırda bile, 17. yüzyıl tapu defterlerine göre şehir nüfusunu açıklayan çalışmaların sayısı yok denecek kadar azdır. Olanlarını ise biz çalışmamızda belirttik. Ciddi ansiklopedilerin ve kitapların da nüfus konusunda Evliya Çelebi'den yararlanmaları bundan kaynaklanmaktadır.

Biz bu tebliği hazırlarken, Evliya Çelebi'nin orjinal yazma nüshalarını göremedik. Bu nüshaların Topkapı Sarayı III. Ahmet Kütüphanesinde bulunduğunu Milli Eğitim Bakanlığının 1934 yılında 9-10 nolu ciltleri bin adet olarak yayınladığı Evliya Çelebi Seyahatnamesinden öğrenmekteyiz. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 9.ncu cilde kadar eski yazı olarak yayınlanan bu ciltler bu nüshalardan aynen alınmıştır. Sadeleştirme yapılmamıştır. Çalışma sırasında başvurduğumuz bir diğer baskı da eski yazı olarak basılmış, Ahmet Cevdet tarafından tab' olunmuş 1314 İstanbul baskılı nüshalardır. Başvurduğumuz üçüncü yayın ise, Tevfik Temelkuran ve Necati Aktaş tarafından sadeleştirilen Üçdal Neşriyat tarafından yeni harflerle, ilk cildi 1976, son cildi 1984 te basılan nüshalardır. Bu nüshalardan Topkapıda bulunan yazma nüsha en mükemmel ve orjinal olan nüshadır. Daha sonra, Maarif Vekâletinin ve Ahmet Cevdet'in yapmış olduğu nüshalar gelir. Üçdal Neşriyat tarafından yapılan yayında bazı kısımların sadeleştirilirken atlanmış olduğunu gördük. Örneğin, Maarif Vekâleti tarafından 1934'te basılan Evliya Çelebi Seyahatnamesinden bir örnek alarak, Üçdal Neşriyatın yaptığı yayın ile karşılaştırdığımızda bu açık olarak belirlemektedir: Kütahya Kalesi hakkında: Maarif Vekâletinin Yayını c.9, sayfa 16 "Kakka ki bir püşte üzere yüzük taşı gibi durur bir kal'ai üstüvardır. Dayiren mader cürmü aşığı kal'a ile cümle üçbin adımdır. Ve canibi erbaası yalçın kaya üzre bina olunmuş hendeği yokdur. Zira kahkahar gayya kayaları misâli uçurum kayalardır. Adem zirvesine uruc idemez. Amma mezkûr aşığı yeni kal'a eski kala'nın şimal tarafı altında alçak yerdir. Sene 842 (?) tarihinde Ebülfetih Sultan Mehmed zamime bina etmiştir. Şehrin alçak yerinde vâki' olmağ ile yüz arşın miktarı kesme kaya altında bir değirmen yüridir, bir abı hayat su kaynağı çıkar. Hini muhasarada düşman ol suyu zapt idüb ahalii kal'a susuzluktan muztarip hal olmasunlar için bu kal'a bina olunmuşdur".

Oysa bu kısım Üçdal Neşriyatta şöylece geçirilmiştir: c.9, sh.11 “Kalenin etrafı üçbin adımdır. Hendeği yoktur. Etrafı yalçın kayadır. Aşağı yeni kale, eski kalenin kuzey alçak tarafındadır. Eski kale dışında bir su kuyusu vardır. Düşman kuşattığı taktirde kaledekiler susuz kalmasınlar diye bu suyu içeri almak üzere yeni kale yapılmıştır”. Görüldüğü üzere, bu yayında de 842 (?) tarihindeki kalenin kim tarafından yapıldığı, ne yüz arşılık ölçü, ne değirmen hususu yer almamıştır.

Tarihlerde de bazı hatalar vardır. Üçdal Neşriyatta c.2, sayfa 693’de “1048 Senesi Şaban Ayının Sonlarında...” denmekte, oysa, Ahmet Cevdet tabının 3. cildinin 3. sayfasına gelen bu bölümde bahis konusu edilen tarihin 1058 olduğunu görmekteyiz. Üçdal Neşriyatta, sh. 1230, c.4’de Van Kalesinden bahsederken yalnız mahalle isimleri verilmektedir. Oysa, eski yazı c.4, sayfa 182’de “İslâm mahalleleri-marûfları başlığından sonra mahallelerin isimleri verilmektedir. Üç dal Neşriyatta evlerden bahsederken kimi yerde kireç demekte, oysa bu eski yazıda kerpiçtir.

Çelebi kazalardaki mahalleleri verirken bütün mahallelerin isimlerini vermemekte, eski yazıda az önce zikrettiğimiz gibi en tanınmışlarının isimlerini vermektedir. Çelebi’nin bu mahallelerin isimlerini o tarihler için bize belirtmiş olması son derece önemlidir. Ayrıca, şehirdeki azınlıkların ne kadar olduklarını, şehrin nüfusunun ne kadarını oluşturduklarını ortaya koyması da sosyal tarih konusunda çalışma yapanlara ışık tutmaktadır. Bu rakamlardan Anadoludaki halkın pekçok yerde hemen hepsinin Türk olduğu, diğer yerlerde de ezici çoğunluğu oluşturdukları gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Biz çalışmamızda şehirlerdeki ev ve mahalle sayılarını yazarken, özellikle büyük şehirleri dikkate aldık. Nüfusu 100 ile 500 arasında olan yerleri pek dikkate almadık. İlerde bir nüfus hesaplanması yapılırken bunun dikkate alınması gerekir.

Çelebi, şehirlerin hane ve mahalle sayısını verirken, bu miktarları bazen çok fazla göstermiştir. Örneğin, Bolu’da mahalle sayısı 34 olarak gösterilmiştir. Oysa, XVII.yüzyılın sonlarında bile, Bolu sicilleri incelendiğinde mahalle sayısının 12 olduğu ortaya çıkmaktadır. Ev sayısını ise 3.000 göstermiştir. Bu da mübalağalıdır. Evliya Çelebi’nin bu şekilde bazı yerler için hatalı rakamlar vermesini doğal karşılamak gerekir. Çünkü, Çelebi’nin gittiği her yerde, her mahalle ve sokağı gezmesi, tam olarak değerlendirme yapması olanaksızdır. Bu tarihlerde düzenli bir nüfus sayımı-

nın yapılmadığını bildiğimize göre, biz gene verilen rakamları gerçeğe yakın gibi kabul etmek zorundayız. Bu hususların tam açıklığa kavuşması kadı defterlerinin tümünün incelenmesi ile mümkün olabilecektir. Nitekim, bu konuda çalışanların sayısı bir hayli artmaktadır. Çelebi, Ankara'da kat kat 360 mahalle olduğunu yazarken, Sayın Nejat Göyünç, Ankara'da mahalle sayısının 87, biz ise bir çalışmamızda, XVIII.yüzyılda 86 olduğunu vurgulamaktayız.

Çelebi, Anadolu'da varoşların üst kısımlarında korunmak için yapılan kale içlerindeki evlerin bağısız, bağçesiz sokakların da dar olduğunu belirtir. Bu doğal olarak böyle olmalıdır. Çünkü, kale içi çok az bir alan içine yerleşmiştir. Çelebi, bazı yerler için de Elbistan, Darende, Gürün ve benzeri yerler için yuvarlak bir rakam olarak bin hane sayısını kullanmıştır.

Şunu da belirtmekte yarar vardır. Biz bu tebliği hazırlarken, elimizdeki yeni yazı olarak yayınlanmış Evliya Çelebi seyahatnamelerini de karşılaştırdık. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1934'te yayınlanan ve sadeleştirilmeyen metinden sonra, en doğru yayınlanmış yeni yayın Üçdal Neşriyatına ait olan yayındır. Ancak, bu yayını elimizdeki eski yazı metin ile karşılaştırdıktan sonra ikisini de alt notlara koyarak çalışma yapacaklara bir örnek vermek istedik. Bu kısa girişten sonra, Evliya Çelebi'nin Anadolu hakkında vermiş olduğu ev ve mahalle sayılarını, yeni yapılmış olan yayınlarda verilmiş olan rakamlarla karşılaştırarak belirtmeyi yerinde gördük. Ankara'dan başlıyoruz.

Ankara üzerinde yapılan çalışmalarda, 1552'de kale içinde 6, kale dışında 81 mahalle, hane sayısı 1500, nüfus 15.000, 1601'de ise 85, XVIII.yüzyılda gene 86 mahalle vardır. 1607'de avarız hanesi tutarı 863 tür. Görüldüğü üzere, mahalle sayısında uzun seneler boyunca bir değişiklik olmamıştır¹. Evliya Çelebi ise, 1647'de Ankara'da 360 mahalle olduğunu ileri sürmektedir². Bir başka çalışmada, Kayseri nüfusu hesaplanırken, avarız hanesi 450 ve nüfus 20.000 olarak gösterilmiştir³. Çelebi ise, Kayseri'de kaledeki hane sayısını 600, asıl şehirde ise 1000, yani 1600 ola-

¹ Nejat Göyünç, 16. yüzyılda Ankara, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, c.1, sayı.1, 72-73; Rıfat Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara 1986, 102; Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda Orta Anadolu'daki Kaza ve Mahalle Adlarının Zamanımızda Uğradığı Değişiklikler, Ankara 1984, 236 "Türk Yer Adları Sempozyumu"; Yurt Ansiklopedisi, Ankara Maddesi.

² Seyahatnâme, İstanbul 1314 "Ahmet Cevdet Tab'ı, c.2, 429.

³ Yusuf Oğuzoğlu, 17.yüzyılda Kayseri 1987 "I. Kayseri 1987 "I. Kayseri Kültür ve Sanat Haftası Konuşmaları ve Tebliğleri", 32.

rak göstermiştir⁴. Ancak, burada belirtilen hane avarız hanesi değildir. Bir başka araştırma, Kayseri'de mahalle sayısının 70'i biraz aştığını ortaya koymaktadır⁵. Evliya Çelebi mahallelerin yalnız meşhurlarını veriyor. Kale içinde: Mevlâhâne, Kazancılar, Kıçkapı, asıl şehirde: Büyükçeşme, Küçük çeşme, İshak Çelebi, Sayacı, Katur-zade, Oduncu, Fırıncı, Tekke Ovası Pazarı, Hüseyini, Küdler, Hacı Fele, Hasir, Debbağlar, Hacı İvaz. Bizim yaptığımız bir çalışmada, XVIII.yüzyılda bu mahallelerin bir kısmı artık yoktur. 17.yüzyıldaki 450 avarız hanesi sayısı, 1723'de 345.5'a, 1745'de ise 336'ya düşmüştür⁶. Mahallelerin isimlerinin değişmesi, bazılarının tamamen ortadan kalkması, yeni yeni mahallelerin oluşması, avarız hanesinin sürekli değişmesi tarihi gelişim içerisinde hiç şüphesiz farklılıklar göstermektedir.

Çelebi'ye göre, İzmit'te üçbinbeşyüz mükellef, süslü, kat kat, bahçeli, kırmızı kiremitli ev vardır. En önemli sarayı IV.Murat Han Sarayıdır. Paşa Sarayı, Altıntop evi, Serdar Solak evi ile şehir 23 mahalledir. 3 mahallesi Hıristiyan, 1 mahallesi Yahudidir⁷. Çelebi'nin verdiği bu bilgiler 1647 yılına aittir. O, aynı tarihte, sicilde belirtildiğine göre Trabzon'da 31.00 kadar bağ ve bahçe, deniz kıyısında da kat kat dükkanların bulunduğunu açıklar⁸. Bolu'da ise 34 mahalle ve 3.000 kadar tahtadan yapılmış ev vardır⁹. Gerede'de ise dokuz mahalle ve bin adet tahta, kiremit örtülü eski ev vardır. Oysa, bizim sicillerden tesbitimize göre (Geredeyi tesbit edemedik), 1732'de Bolu'da 12 mahalle vardır¹⁰. Amasya'da ise 48 İslâm, 5 Hıristiyan mahallesi ve beşbin kadar bakımlı ev ve saray mevcuttur¹¹.

Niksar'da sokaklar dardır. İnişli ve yokuşlu olduğundan, atlı olarak çarşıdan zor geçilir. Arabanın çarşıya girme olanağı hiç yoktur. Şehir içinde 43 mahalle vardır¹². Erzurum'da 70 İslâm, 7 Ermeni mahallesi bulun-

⁴ Seyahatnâme, c.3, 177-178.

⁵ Yücel Özkaya, Aynı tebliğ.

⁶ Yücel Özkaya, Aynı tebliğ.

⁷ Seyahatnâme, c.2, 63.

⁸ Seyahatnâme, c.2, 90.

⁹ Sicillerdeki bu mahalleler şunlardır: Hoca Bey, Yeni cami, Semerkant, Akpınar, Akmesicid, Karamanlı, Debbağlar, Karaçayır, Aslı Hatun, Günyüzü, Eskicami, Çukur; İstanbul Topkapı Sarayı, Saray Arşivi, Bolu Şeriyye sicilleri, No. 848, Vr. 22/A, Sene 1732; Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, c.2, 173.

¹⁰ Seyahatnâme, İstanbul 1314, c.2, 174.

¹¹ Seyahatnâme, c.2, 187.

¹² Seyahatnâme, c.2, 195.

maktadır. Çingene ve Yahudisi yoktur. Bütün evler kargir olup, çoğu tek katlıdır. Çünkü, kış çok şiddetli olup, onbir ay kar yağdığı görülmüştür¹³. Hasankale'de 590 toprak örtülü, kargir kış evi vardır. Dokuz mahalleye sahiptir. Hınıs Kalesinde kiremitli bina yoktur. Birecik Kalesinde 200 nefer evi, Geçkovan Kalesinde 300, Akçakalede 600 ev bulunur¹⁴.

Bayburt'ta kale içinde 300 kadar eski usul ev, Nöbethane Kapısından aşağı olan şehirde ise 1000 kadar toprak örtülü ev vardır. Şehirde 19 İslâm, 7 Ermeni mahallesi mevcuttur. Yahudi ve çingene yoktur. Buna karşılıklı Rum sayısı fazladır. Halkın çoğu Türktür. Fatih buraya Tire'den 3000 kişiyi sürgün etmiştir. Bu yüzden halkın çoğu Tire'lidir. Tortum'da 700 bina, 7 mahalle vardır¹⁵. Çelebi, 1647 Kasımında Kemah'a gelmiştir. O, buranın halkının İslâm olduğunu, kalede 500 kale erinin bulunduğunu ve bunların maaşlarını Tuzla'dan aldıklarını, halkın Türk olduğunu, iç kalede 600 kadar evin yer aldığını, ancak, bunların bağısız, bahçesiz olduklarını açıklar¹⁶.

Erzincan Kalesinin içinde ikiyüz tane bağısız, bahçesiz ev vardır. Kale içi dardır. V Varoşun dışında 1800 kadar ev, 48 mahalle mevcuttur. Şebinkarahisar Kalesinde, Karadeniz'in yakın köylerinin halkı Kazak hücumlarının korkusundan kıymetli mallarını saklarlar. Kale içinde 70, varoşunda dokuz mahalle, 1600 toprak örtülü ev vardır¹⁷.

Ladik'in kalesi, şehrin güneyinde göğe yükselen, eski küçük bir kale dir. İçinde imareti yoktur. Şehir 17 mahalledir. Meşhur mahalleleri Velabey, Güllez, Yenicami, Tekke, Şhreküstü, Yarımca, Dağ, Pulad, Yahşi'dir. Ladik'te 3020 ev vardır¹⁸.

Merzifon Türklerden oluşur. Halkı sessiz ve sakindir. Daşan Dağı eteğinde kurulmuş olup, 4000 kiremitli ve toprak örtülü evi, 44 mahallesi mevcuttur¹⁹. Gümüş şehrinin kalesi harapdır. Şehirde iki katlı tahta örtülü 1.000 ev vardır. Çorum'da asker sınıfı çoktur. Şehir 42 mahalle, 4.300 bağılı, bahçeli evden ibarettir. Köprü şehrinde ise 6000 ev vardır²⁰.

¹³ Seyahatnâme, c.2, 210.

¹⁴ Seyahatnâme, c.2, 222-224.

¹⁵ Seyahatnâme, c.2, 344, 347.

¹⁶ Seyahatnâme, c.2, 377.

¹⁷ Seyahatnâme, c.2, 381, 385.

¹⁸ Seyahatnâme, c.2, 385.

¹⁹ Seyahatnâme, c.2, 396.

²⁰ Seyahatnâme, c.2, 405, 407.

Kaleci'te yirmi kale eri vardır. Şehir âyânı kıymetli malları bu kalenin içinde toplamıştır. Aşağı varoş, kalenin kible tarafında olup, bağ ve bahçeli, bayındır bir kasabadır. Etrafında sur ve duvar yoktur. 1200 kiremitli ve toprak örtülü ev vardır²¹.

Ankara adı, kalesi angarya ile yapıldığı için bazıları tarafından Ankara şeklinde anlatılır. İç kalede hendek yoktur. Lağım yapmak bile zordur. Ankara'nın nüfus ve mahalle sayısını daha önce konu etmiştik. Çelebi şehrin kat kat 360 mahalleden ibaret olduğunu, kalede bağırsız, bahçesiz 600 evin bulunduğunu, evlerin birbirine karşı olduğunu ve garip bir hendese ile inşa edildiğini açıklamaktadır²². Çelebi'ye göre, Ankara'nın köyle-ri kalabalık ve zengindir.

Ayaş kalesi haraptır. Bin ev vardır. Arazi dalgalıdır. Ama, yer yer bağ ve bahçe bulunur. Beypazarı iki geniş dere içinde olup, 20 mahalle, 3060 adet iki katlı eve sahiptir. duvarları kerpiçten olup, yüzeyleri tahta kaplıdır. Göynük (Torbali Göynük) kayalı, dağlı ve bağlık olup, ortasından bir dere akar. Şehir eski olup, halkı Türktür. 2000 kadar çam tahta örtülü güzel eve ve sekiz mahalleye sahiptir. Kayaların alt kısmında yirmi ev vardır. Çoğu at çulu ve torba yaptıklarından "Torbali Göynük" da denir. Yahudi ve Rum hiç yoktur²³.

Taraklı Kalesi haraptır. Ancak, kasabası bağlar ve bahçelerle dolu olup, 500 bayındır, tahtadan, kiremit örtülü eve ve yedi mahalleye sahiptir. Halkı kaşık ve tarak yapmakla uğraştıklarından şehre "Taraklı" derler. Geyve (aslı Gekve) 300 evlidir. Evler tahta ve kiremit örtülüdür. Hersek Kasabası 700 evlidir. Halkı Müslümandır. Söğüt 700 kiremit örtülü Türk evine sahiptir. Eskişehir 17 mahalledir. Seyitgazi bin kişinin yerleşeceği şekilde büyütülmüştür. Kalesi haraptır. Varoşu 150 haneli bağlı, bahçelidir. İznik'in 1.000 kiremitli evi, 18 mahallesi mevcuttur. Şebin hisara, Akzar (Akşehir) bazıları "Ahirşehir", bazıları "Alişar" der. Şehir dağlık, bahçelik olup, iki katlı süslü evlere sahiptir²⁴.

Konya, Meram Dağının doğu tarafında düz bir ovada kurulmuştur. 340 kadar bağlı, bahçeli saray vardır. Konyalılar çoluk, çocuklarıyla sekiz

²¹ Seyahatnâme, c.2, 417.

²² Seyahatnâme, c.2, 329-330.

²³ Seyahatnâme, c.2, 456-457, 459-460.

²⁴ Seyahatnâme, c.2, 464, c.3, 16.

ay Meram'da kalırlar. Binlerce bağ evleri, kulubeleri vardır. Çelebi, Meram'da dokuzbin kadar bağ, bahçe olduğunu ileri sürmektedir²⁵.

Payas'ta toprak kireç ile örtülü 850 ev vardır. Halkı avarız ve tekâliften afv olunmuştur ve müsellemdirler. Sekizbin kişi olarak sayılmışlardır. Yedi yaylası mevcuttur²⁶. İskenderun'da çok sayıda Frenk ve Rum bulunduğundan meyhaneleri çoktur. Belen, Haleb'e bağlı voyvodalıktır. 700 tane üstleri toprak örtülü Türk evi vardır. nüfusu 3.000 kadardır. Kasaba, yola uzak, ama, yaylak ve zengin bir yerdir. Birecik'te kalenin varoşunda 900 kadar toprak örtülü ve kayalar üzerine yapılı, yüzleri Fırat'a bakan iki katlı tahta ev vardır. Urfa'da kalenin batı tarafında yirmi ev vardır ve dizdar ağa burada oturur. İkiyüz kadar askeri, ceb-hânesi, buğday anbarı ve su sarnıçları bulunur. Evler, iç kalede olduğundan bağısız, bahçesiz asker evleri şeklindedir. Varoş'un iç ve dışında toplam 2600 kireç ve toprak örtülü ev göze çarpar. Urfa'da zengin saraylar vardır. Bağlı, bahçeli, bol akarsulu, hamamlı büyük sarayları vardır. Önemli mahalleler: Bey Kapısı, Tatlık, Câygırlı, Kola Boynu, Tılıfdir, Kara Meydan, Bag Sefa v.b.²⁷.

Kayseri kalesinde 600 ev. Mevlahane, Kazancılar, Kıçkapı mahalleleri mevcuttur. Asıl şehir düz ve geniş bir alanda, dört köşeli, ağaçtan yapılmış köhne bir kaleye benzeyen bir varoştur. 1000 kadar kiremitli, iki katlı ahşap evler vardır. Varoşun çevresi tamamen surla çevrilidir. Beş adet kapısı vardır. Meşhur mahalleleri şunlardır: İshak Çelebi, Büyük Çeşme, Küçük Çeşme "Müftü Hamamı Önündedir", Sayacı, Katurcı-zâde, Oduncu, Fırıncı, Tekke Ovası Pazarı, Hüseyini "Keçi Kapısında", Kürdler, Hacı Fele, Hasir, Debbağlar, Hacı İvezler. Çok saray vardır. Paşa Sarayı en meşhurdur²⁸.

Bor Nahiyesinde 13 kadar köy vardır. Kalesi eskidir. Kalenin içinde 50 fıkara evi vardır. Şehir kısmındaki evler ise hep toprak ile örtülüdür.

Aksaray'daki varoştaki evlerin çoğu kireç ve taştan yapılmıştır. 32 mahallesi vardır. Başlıcaları: Kârhâne, Culâh, Sofular, Çömlekçiler, Şeyhli, Kızılca, Kalınlar, Vildan Gölü, Meydan, Bilecik, Pamukcular, Şeyh Gaznevî, Paşacık, Gergi, Cami-i Kebir, Bâb-ı Sagir, Hacı Fikreddin, Bora Pa-

²⁵ Seyahatnâme, c.3, 44.

²⁶ Seyahatnâme, c.3, 21-22.

²⁷ Seyahatnâme, c.3, 47-48, 146, 152.

²⁸ Seyahatnâme, c.3, 177-178.

zarı, Ereğli Kapısı, Pandyal, Zincirli, Kaval, Taşpazarı. Bursa gibi her evden su akar²⁹.

Sivas'ta Ulaş Kasabası 500 evden ibarettir. Halkı İslam ve Ermenidir. Gürün, Darende'de biner evli kasabalardır. Evleri bağlı-bahçelidir.

Sivas'ın Kalesi haraptır. Aşağı varoшта 4600 bağısız, bahçesiz, fakat, suyu olan evler vardır. 40 adet Mahallesi vardır. Meşhurları: Kayseri Kapısı Mahallesi Ermeni mahallesidir. Ayrıca, Rum Mahallesi de vardır. Ağçe Yune, Örtülü Pınar, Köhne Civan, Çarşı, Meydan, Oğlan Çavuş, Ağa Değirmeni, Berzci Tarlası, Baldır Pazarı, Sık Çoban, Kale Ardı, Hacı Zahid, Ulucami, Puluertepe. Osmanlı Ülkesindeki mirmiranlar ve vezirlerin iç kalede oturduklarını biliyoruz. Esasen, Sivas, Diyarbekir paşalarının iç kalede oturmaları için kanun da vardır. Sivas Kalesi içinde 300 bağısız-bahçesiz, toprak örtülü ev vardır. Paşa Sarayı da buradadır³⁰.

Divrik'in kalesi dayanıklıdır. Kale içinde yağmur suyu sarnıçları, buğday anbarları, cephanelik, 300 toprak örtülü ev vardır. Aşağı varoшта bütün evler batıya dönük, Fırat Nehri kenarında, bağlı, bahçeli, gelişmiş ve güzeldir. Burası 46 mahalleli bir şehirdir. Meşhur mahalleleri: Ali Paşa, Hamsi Ağa, Bekir Çavuş, Geyvan, en önemli sarayları Paşa Sarayı, Mehmed Ağa saraylarıdır.

Egin (Kayalık Kale): Şehrin imaretlerinin çoğu kayalar üzerinde olup, bağları Fırat kenarında ve aşağıdadır. Kalede ve aşağı şehirde 1000 adet toprakla örtülü ev vardır. Halkın çoğu kemancı olduğundan buraya kemancılar diyarı da denir.

Harput Kalesinin içinde 1000 kadar örtülü ev vardır. Ayrıca, bir minareli eski cami, su sarnıçları, erzak anbarları da bulunur. Arapkir'in savaşta 2000 silahlı askeri olur. Pertek, Kulp, Mihran, Atak kaleleri yurtluk ve ocaklık olarak yönetilir. Caska Kasabası 2.000 hanelidir³¹.

Sivas Yenişehri, düz bir arazide kurulmuş olup, toprak örtülü 1000 haneli, halkı Müslüman olan yeni ve güzel bir şehirdir. Zile'de kale içinde 300 ev vardır. Bir cami, cep-hanelik, erzak anbarı, sarnıçlar vardır. Pekçok yerde olduğu gibi, şehir âyânının ve köy ileri gelenlerinin kıymetli eşya ve erzakları bu kalede korunur. Varoшта bağlı, bahçeli 3.000 adet toprak ev,

²⁹ Seyahatnâme, c.3, 190, 193.

³⁰ Seyahatnâme, c.3, 199-200.

³¹ Seyahatnâme, c.3, 211-212, 215, 217, 220-227.

21 mahalle vardır. Başlıca mahalleleri Ulucami, Küçük Minare, dutlu Pınar, Mumcu Ömer, Yeni Mahalle, Debbağhane, Bazar, Tekke Paşa, Kethüda'dır³². İskilipteki evler güzel, ama dardır.

Çankırı (Kankırı) Varoşu geniş bir sahada olup, 4.000 kadar bağlı, bahçeli güzel eve sahiptir. Çağa'nın bağlı, bahçeli köyleri mevcuttur. Mudurnu'nun eski ve köhne bir kalesi vardır. Aşağı şehir, dere ve tepeli, bağlı, bahçeli, şirin bir yerdir. 17 mahallesi, 3.000 çam tahtalı ahşap evi vardır³³.

Malatya'da 5265 adet tek ve iki katlı kargir, âyân ve eşraf ile imaretler bulunur. Bunların hepsi bağlı, bahçeli olup, baştan temiz toprak ile örtülü çeşitli şekillerde yapılmış evler oldukları göze çarpar. 32 mahalle vardır. Bunların meşhurları Eskicuma, Cami-i Kebir, Emir Ömer, Saray, Kızlar, Hânkâh, Toptaş, Kara Hani, Çermik, Alaca Kapı, Bostancılar, Küçküm, Ağnaz, Kürtler. Yedi Ermeni mahallesi vardır. Yahudi yoktur. Evliya Çelebi'nin 5265 ev hesabı her evde beş kişi oturduğu şeklinde yorumlanırsa, Refet Yinanç-Mesut Elibüyük'ün yaptıkları bir çalışmada gösterilen Malatya'nın 1560'daki nüfusunun 31.148 olduğu yolundaki rakamlara uygun düşmektedir. Adı geçen çalışmada bu nüfusun 28.942 si Müslüman, 2206 sının gayr-i müslim olduğu, 43 Müslüman mahallesine karşın, 6 gayr-i müslim mahallesinin olduğu da vurgulanmaktadır³⁴.

Diyarbakırdaki ev ve mahalle sayısı hakkında bilgi verilmiyor. Ancak, sefer sırasında 30.000 silahlı askere sahip olduğu, Paşasının da hassına göre 3.000 seçkin askerinin bulunduğu zikrediliyor. Meyafarıkdaki 1000 kadar toprak ile örtülü, tek ve iki katlı güzel ev vardır. Mardindeki ev konusu da söz edilmemektedir. Bitlis Kalesinde 300 ev vardır. Kalenin yarısını hanın sarayı kaplamıştır. Bitlis eyaletinde 40.000 kişi vardır. Burada söz konusu edilen eyaletten ancak yöre anlaşılır. Bitlis Hanının emrinde 70 aşiret ve kabile bulunur. Han isterse 70.000 asker çıkarabilir. Bitlis Eyaletinde Han'ın kaydına göre, 43.000 Yakubi reayası vardır. Meşhur mahalleleri ise Hüsrev Paşa, Şam, Zindan, Çorum, Cinedar, Cirek, Kızılmescid, Şeyh Hasan, Kecur, Gökmeydan, Gümüş, Taklaban, Naksüd, Arapköprüsü, Ovul Meydanı, Karadere, Âviyh, Değirmen, Hanbağı, ayrıca 11 kadar

³² Seyahatnâme, c.3, 239, 236.

³³ Seyahatnâme, İst. 1314, c.3, 250-251.

³⁴ Rafet Mesut Yinanç-Elibüyük; Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri, Ankara 1983, XII; Seyahatnâme, c.4, 10.

Adap ve Yakubi mahallesi de bulunur. Şehirde Yahudi, Frenk, Rum hiç yoktur. Yakubiler zengin tüccarlardır. 41 sebil mevcuttur. Aşağı varoş kalesi içinde 17 mahallede, 5.000 adet güzel bina yer alır. Hepsı amber kokulu, temiz, toprak örtülüdür. Çoğu birbirine bitişiktir. Havadar ve yüksek yerdedir. Aşağı kalede, ancak, çarşı, pazar, bedestan ve yüzlerce hanedan bulunur³⁵.

Ahlat Oğuz taifesi şehri demektir. Van Gölü kenarında bağ, bahçe, bostanları boldur. Ahlat Kalesinde 350 toprak ev vardır. Adilcevazda 70 adet dar ev bulunur. Yamaca bakan kısımda 300 adet kargir ev vardır. Kible tarafında küçük saraylar, reaya evleri ve bağ evleri ile toplam 1100 adet ev, 8 mahalle bulunur³⁶.

Van Kalesinde herkes evlerine katır ve atları ile aşağıdan su getirir. Kalede görevli dört-beş bin yiğit vardır. 6.000 tane de asker bulunur. Diğer sancaklarla bu sayı 48.000'e ulaşır. Kalede 8.000 oda mevcuttur. Bütün evler kirec, cibs ve sıvalıdır. Çoğu katlı kargir, düzgün hanedan evleridir. Caddeleri düzenli ve temizdir ve kaldırımlıdır. 3 adet Ermeni mahallesi vardır ki bunlar da kale hizmetçileridir. Vergi ödemezler, karşılığında tamir işlerini görürler. Ayrıca, kalede Hıristiyan yoktur³⁷.

Hoşap Kalesi küçük bir kaledir. Çevresinin uzunluğu yüz-ikiyüz adımdır. İçinde tekke, hamam, erzak anbarları, gizli cephaneliği bulunur. Varoşunda 800 ev, bir camii, bir hamam, bir kaç dükkan yer alır. Ercik Kalesi dere yanında olup, 500 haneli, yer yer bağ, bahçe kavak ağaçlarının olduğu bir yerdir. Ocaklıktır. Van Karahisarı da yurtluk ve ocaklıktır³⁸.

1656 Şubatında Tokat'a ulaşan Çelebi, bu şehrin kalesinde zahire anbarları, cebhane odaları, su sarnıçları olduğunu ifade eder. Şehrin etrafını çeviren mahalleler şunlardır: Mehmed Ecib, Kızılca, Topçubağı, Kirazderesi, Akhoroz, Büyük Terbiye, Küçük Terbiye, Mehrâd, Miskinler, Bey, Kara, Pazarcık, Zincirlikuyu, Tepe. Şehrin içindeki mahalleler: Meydan, Şeftali Sokağı, Müftü, Debbaghane, Soğukpınar, Baş Meydan, Sinan Bey, Eski Debbaghane, Çalık İslâm, Fotuz oğlu, Emin Kadı, Sultanbey, Semer-

³⁵ Seyahatnâme, c.4, 89-90.

³⁶ Seyahatnâme, c.4, 137-138, 143.

³⁷ Seyahatnâme, c.4, 174.

³⁸ Seyahatnâme, c.4, 272-274.

kant, Semerciler, Şehrin etrafında 14 ve içindeki 14 mahalle ile mahalle sayısı 28'i bulur. Bu şehirde Frenk ve çingene yoktur. Ama, Ermeni, Yahudi bulunur. Şehirde tüccarlar ve İranlılar da oturur. 1026'da (1617)de burası valide sultana has olmuştur. Bir araştırmaya göre, 1771-1810 arasında Tokat'ta yaşayan insan sayısı 9858 civarında idi³⁹.

Çelebi'de 1658'de Pazarköy Kasabasına gelmiştir. Pazarköy, onun ifadesine göre, geniş ve düz bir yerde kurulmuş olup, çok sayıda bağ ve bahçeden kuruludur. 11 mahalle ve 1300 evden ibaret olan bu şehirde, evler altı üstlü İstanbul tarzı üzerine kiremit örtülü güzel bir şekilde yapılmıştır. Engürcük yüksek bir tepe üzerindedir. Şehir inişli, yokuşlu, dereli, tepeli bir yerde kurulmuş olup, bayırlar üzerinde bayındır evler yer alır. 11 mahalle, 1000 adet alçaklı, yüksekli, kırmızı kiremit örtülü eve sahiptir. Gemlik kalesi yıkılmıştır ve içine fakir Rumlar da oturur. Şehir bostancıbaşısının defterine göre, 26.000 bağ ve bahçe vardır. Bu, Çelebi tarafından sicilden alınmıştır⁴⁰.

Apolyont Hisarında Rumlar oturur. Müslümanlar Ahıryan Kabilesinin mensuplarıdır. Büyük kiliseleri, çarşı ve pazarları, han ve meyhaneleri vardır. 1600 kiremitli ev bulunur. İlibat (Ulubat) sıcak sulu Ördek kalesi demekmiş. Kalesi haraptır. Kasabanın imaretleri renkli taşlarla yapılmış olup, kırmızı kiremitle örtülüdür. 1200 adet güzel evi vardır. Reayası Rum ve Ermeni olup, Bursa'dan gelen Yahudiler de bulunur. Mihaliç yüksek bir vadide olup, evleri kibleye bakar. Evler iki katlı ve kiremitlidir. Bandırma büyük bir ticaret iskelesine sahiptir. 12 mahallesi vardır. Binaları alçaklı, yüksekli, kiremit örtülü süslü evler olup, Rum Denizinin karşısında kurulmuşlardır. Erdek işlek bir iskeledir. Kible tarafı bayırlı dağlıktır. 8 mahalle ve 1000 adet eve sahiptir⁴¹.

Aydıncık'ın 1 Rum ve 3 Ermeni mahallesi vardır. 2000 adet alçaklı, yüksekli kargir, kiremitli binaya sahiptir. Halkı Türk olup, az önce bahsettiğimiz gibi yörüklerden başka azınlıklar da vardır. Karabiga, alçak bir dağ eteğinde olup, bayındır bir kasabadır. Çardak, deniz kenarında bağlı, bahçeli 1000 evden kuruludur. Lapseki, Rum ve Ermenilerden oluşan reaya sahiptir. 1300 bağlı, bahçeli kiremitli, yüksek evleri vardır. Burgaz'da aynı şekilde 700 müslim ve gayr-i müslim evi yer alır. Kilidibahreyn Kale-

³⁹ Seyahatnâme, c.5, 62, 67; Rifat Özdemir, Tokat Esnaf Teşkilatı (1771-1840), Samsun 1988, I. Tarih Boyunca Karadeniz kongresi Bildirileri 421.

⁴⁰ Seyahatnâme, c.5, 284-285.

⁴¹ Seyahatnâme, c.5, 290-291, 294-295.

sinde 70 kiremitli asker evi, buğday anbarı, mahzenler, Fatih Camisi bulunur. Kalenin kuzey batısında bağlı, bahçeli, bayındır, kiremitli yüksek 2.000 ev bulunur. Her biri geniş olup, yolları da dar değildir. Caddeleri temizdir. Bozcaada varoşunda 9 tane büyüklü, küçüklü kilise bulunur. Halkın çoğu Rumdur. Gelibolu Kalesinde 300 tane iki ve üç katlı bağısız, bahçesiz kiremitli ev bulunur. Her kalede olması gerekenler burada da mevcuttur. Varoшта 63 mahalle, 800 kadar tek ve çok katlı ev yer alır. Bunlar kiremit örtülü, balkonlu, billur ve nefes kakmalı pencereler ile süslüdür⁴². Çelebi, burada 800 eve 63 mahalle düştüğünü söylemekle yanlış olabilir. Çünkü, bunun böyle olması olanaksızdır.

Çelebi 1671 Mayısında İnegöl'e gelmiştir.

İnegölde 3 mahalle, 1000 ev vardır. Halkı Türktür. Çarşı içindeki İshak Paşa Sarayı ünlüdür. Yenişehirde ise dokuz mahalle ve 1300 ev vardır⁴³.

Kütahyada iç kale boştur. Dış kalede Germiyan Camisi, 70 nefer evi, bir mescit, 1 çeşme vardır. Aşağı Yenihisarda 20 ev vardır. Aşağı büyük varoş 34 mahalledir. Saray, Gökçimen, Bögrüccük. üç Ermeni, üç Rum mahallesi var. 7000 ev, 77 si kiremitli. Ali Paşa Sarayı Germiyan oğlu yapısıdır⁴⁴.

Afyonkarahisarın dokuz kazası, 700 kadılığı vardır. 4000 saray ve konak var. Şehirde kırk, elli bin var sanılır. Çelebi, şeriyeye sicillerinden yararlanarak, şu bilgilere ortaya koyuyor. Her ev misafirhanesi ve haremi ile büyük bir saray gibi görünür. Evlerinin boyu bir adım taş ile örülüdür. Bağ ve bahçesi çoktur. 70 hücreli bir medresesi, çeşitli camileri, mescitleri, beş tane hamamı vardır. Karahisarda 42 mahalle olup, kalede 4600 toprak ve kireç kaplı ev vardır. Şuhutun 40 köyü vardır. Paşanın hassıdır. 9 mahallesi vardır. 9 mihraba malikdir. Sulu üzgümü meşhurdur. Geçirmiyen camisi toprakla örtülüdür. 1200 evi, mescid, han, hamam, mektebi vardır. Sandıklı 70 köye sahiptir. 350 toprak örtülü ev, 3 mahalle, 4 mihrap, 1 cami, 40 leblebici dükkanı vardır. Başka dükkanları, han, hamam, tekke, mescidi vardır. Banaz Kasabası menzili 40 köylüdür. Halkı sipahidir. Kasaba 100 evli, bir camilidir. Uşak'ın Şah İshak Kalesinde 1007 kişi var.

⁴² Seyahatnâme, c.5, 297, 300-303.

⁴³ Seyahatnâme, c.5, 310, 316.

⁴⁴ Seyahatnâme, Maarif Vekaleti Yayını, İstanbul 1935, c.9, 18-19.

3600 konak var. Uşak etrafı bayır, çukur bir yerde olup, 3600 konaklıdır. 14 mihrapı var. Çarşı içindeki Ulu Cami meşhurdur. Gedüs Germiyan'ın yolları inişli, yokuşludur. 2000 toprak örtülü ev, 13 mahalle, 20 mihrap vardır. Köylerinden Görlik, Derbent yüzer köylüdür. Simav dört mahalledir. Yukarı, orta, aşağı ve yeni mahalleler, 1200 bağlı, bahçeli ev var. Yollar inişli, yokuşludur. 17 mihrap, 4 cami, hamamları var. Bütün evler bağlı bahçelidir. Demirci yane Ahengeren, 150 köylüdür. Ayşe Sultanın hassıdır. Yöneticisi voyvodadır. Şehir yedi dere ve tepe üzerine kurulmuştur. 18 mahalle, 3060 toprak örtülü ev (Türkistan evi), 42 mihrap, çok sayıda cami, 42 mescit, 2 hamam, 2 tekke, 4 medrese, 10 mektep, 17 çeşme, 7 hana sahiptir. Halkı Türktür. Kula, düz bir sahada kurulmuş olup, 8 mahalle, 1200 toprak örtülü ev, 24 mihrap, 11 mektep, 3 hamam, mescitler, 200 dükkana sahiptir. Eski Alaşehir'de kale içinde 24 mahalle, 2070 toprak örtülü ev, 24 mihrap, çok sayıda cami, 16 mektep, 2 hamam, 9 han, kervansaraylar vardır. Sart'ta kalede 3 mahalle, 700 toprak örtülü ev vardır.

Gördes Kalesi Koritöz Şehri dağ eteği üzerindedir. 2200 ev vardır. Alt kısmı kaya, üstü kerpiç, Türkistan evidir. 6 mahalle, 11 mihrap. Çarşı içinde Ulucami vardır. Kayacık Kalesi Kasabası 300 toprak örtülü Türkistan evi vardır⁴⁵.

Akhisar Kalesinin 12 köyü vardır. Ama, herbiri bir kasaba gibidir. Kale içinde 2.600 kiremitli, bağlı, bahçeli, havuzlu ev vardır. 24 mahalle bulunur. Uluçay Akhisar'da 1014 (1605-1606) 499, 1080 (1699-1670) 351 avarız hanesi olduğunu açıklar. Marmara Kasabası ise 11 köydür. Birbiri üzerine kurulu 1200 ev, binden fazla da harap konak mevcuttur. Şehir kayalı, bayır bir yerde kuruludur. 10 Mahalle vardır. Uluçay, 1014'de Marmara'da 301, 1080 (1699-1670)de 139 avarız hanesi olduğunu açıklamaktadır. Büyük Turgutlu 160 köydür. Şehir düz bir sahra içindedir. 1500 kiremitli eve sahiptir. Nif (Mustafa Kemal Paşa)in aşağı varoşunda 1200 kiremitli ev, 8 mahalle mevcuttur. Manisa 500 köye sahiptir. Pus Dağının eteğinde 60 mahalle, 6600 ev ve saray vardır. Her evin penceresinden güzel manzaralar görülür. Uluçay'a göre, 1013'te (1604-1605) 660, 1062'de (1652) 602.5 avarız hanesi vardır. Melemen (Menemen) Güzelhisarı 800 toprak örtülü, kiremitli ev, 8 mahalleye sahiptir. Kadı defterlerinden aldığı bilgilere göre, Uluçay, 1080 (1699-1700)'de buraya 146 avarız hanesi olduğunu belirtiyor. Turhaniye Melemenkiye şehri Cezayir Kalemünde olup,

⁴⁵ Seyahatnâme, c.9, 32, 36-42, 44, 49, 52, 56.

Valide Sultan hassıdır. Fukarası çoktur. 25 mahalle, 3.000 kiremitli eve sahiptir⁴⁶.

İzmir büyük bir ticaret merkezidir. Yabancı çoktur. 7 Kral balyosu, konsolosu vardır. Bahir Kalesi 1280 evdir. İzmir'de 2.000 kadar ev yukarı bayırlarda yapılmıştır. Bir araştırmada İzmir'in nüfusunun 1528'de 2.000 ve 1575'de 5.000 olduğu ileri sürülüyor. Çelebiye göre, İzmir'de 10 Müslüman, on kefere, on frenk ve Yahudi, iki Ermeni ve bir kıpti mahallesi vardır. Bu mahallelerde 10.300 kırmızı kiremitli büyük, güzel konaklar vardır. Çelebi'nin verdiği bu rakamlar 1671 yılına aittir. XVI.yüzyıldan itibaren şehrin nüfusunun hızla arttığı düşünülürse bu rakamların sağlıklı olması ihtimal dahilindedir⁴⁷.

Urla 40 köye sahiptir. Şehir dereli, tepeli, kayalık bir yerde kurulmuştur. 3.000 evi, 11 mahallesi, çok sayıda cami, mescid, medrese, hamamı vardır⁴⁸. Çeşme 40 köy olup, 150 adet toprak örtülü eve, 40 dükkana sahiptir. Mühürdar Paşa'nın bağı ve sarayı, hamamı meşhurdur. Gemlik Limanının dış kalesinde 120 kale eri evi, hamamı, camisi, mescidi vardır. Sığla Sancağındaki Sivrihisar 40 köylü ve Valide Sultanın hassı olan bir kasabadır. 4 mahallesi, 4 camisi, 3 hamamı mevcuttur. Şehir kavak, kara ağaç, sakız, meşe, ceviz ağaçları ile süslüdür. Şehirde bağırsız, bahçeli 1200 ev vardır. Ayrıca, 20 dükkanı olup, halkı zengindir. Çünkü, burada mahsul çok olur.

Kuşadası Kasabasının aşağı kale kısmında 3 mahalle, 180 kiremitli ev vardır. Varoşunda 30 mahalle, 9 mihrap, 4 medrese, 1 hamam bulunur. Cumaabad Kasabasında ise, 8 mahalle 400 kiremitli ev vardır. Ayasuluğ'da kale içinde 20 ev var. Sokaklar kaldırımlıdır. Varoшта 300 hamam, 7 bezestan, 700 kargir han, 20.000 dükkan, 3000 mescid, 800 cami, 200 medrese, 70 imaret, 3 çeşme, 150 mektep var. Çelebi ayrıca, burada nice yüz bin saray ve nice yüz bin evler vardır demektedir ise de, bu tarihte bu büyüklükte bir şehir olması düşünülemez. Aşağı varoшта, 100 kadar ev, 20 dükkan, 1 hamam, 1 han, çarşı meydanında su kuyusu vardır⁴⁹.

Söke, 40 köylüdür. Dokuz mahalle, toprak örtülü 1100 ev, 8 mihrap, 3 mescid, 17 dükkan, 1 han, 1 hamam, çok sayıda bağ, bahçe vardır. Ay-

⁴⁶ Seyahatnâme, c.9, 61, 63-69, 82-84.

⁴⁷ Seyahatnâme, c.9, 92-93.

⁴⁸ Seyahatnâme, c.9, 100, 107-108.

⁴⁹ Seyahatnâme, c.9, 129, 131, 137-138, 149.

dın Güzelhisarı, 6770 kadar büyük sarayla süslüdür. 26 mahalle, 47 mihrap, çok sayıda cami vardır. Tire'de 100 bayındır köy bulunur. Şehir 68 mahalle, 1000 adet konak, 144 mihrap, 36'sı bayın cami, mescidi vardır. Mahalle, çarşı, pazar ve imaretler bakımından Manisa'dan daha ileridir. 270 çeşmesi vardır. Birki'de 400 kargir ev vardır. Aşağı varoшта 18 mahalle, 4 mihrap, Varoшта ise, 2600 kiremitli ev vardır. Bağ ve bahçeleri çoktur. Bozdağ Yaylasında ise 3000 ahşap ev bulunur⁵⁰.

Nazilli'nin İncir Kalesinde 12 mahalle, 3070 kiremitli ev, şehirde 70 cadde, 12 mihrap vardır. Nazilli'de 300 kiremit örtülü, 7 kahvehane, 5 misafirhane, 1 hamam ve cami vardır. Honaz Kalesinde 400 toprak örtülü ev vardır. Halkın hepsi aşağı kalede oturur. Varoшта 200 ev vardır. İki mahallesi Müslüman, gerisi keferedir. Su Şehri Kalesinde ev yoktur. Ama, dükkan çoktur. Kale dışında 44 mahalle, bağ ve bahçeli 3600 ev, 7 mihrap, 37 mescid, 7 medrese, 1 darü'l-hadib, 7 mektep, 17 tekke vardır. En büyük camisi Ulucamidir⁵².

Muğla'da 2170 şirin ev, 11 mahalle vardır. En meşhur camisi Ulucamiir. 70 mihrap, 70 çeşme vardır. Ermeni ve Yahudi yoktur⁵².

Milas, 12 mahalle, 7 mihrap, 2 han, 2 hamam, mescid ve camilere sahiptir. Kemer 100 evlidir. Bodrum Kalesi mahalle ve nüfusu hakkında bilgi verilmiyor. Marmaris'in dış varoşu 50 evlidir. Bir cami, bir hamam, han vardır. Hanın önünde sekiz dükkan vardır. Görüldüğü üzere, Türkler deniz kenarındaki kasabalara rağbet etmektedirler. Buna karşılık Bursa'da kale içinde eski tarz üzere 23.000 adet devlet adamlarına ve halka ait ev vardır. İç kalede padişahlara mahsus bir saray olup, içinde 3 hamam, 600 dükkan vardır. Şehirde 176 Müslüman Mahallesi, 7 Ermeni, 9 Rum, 6 cemaat Yahudileri, 1 kipti, Muradiye yolu üzerinde bir de Miskinler Mahallesi vardır. Şehir düz bir yerde kurulmuştur. Yüksek kale eteğinde evler, imaretler, Ulu Cami yüksekte kalmıştır⁵³.

B — Anadolu Şehirlerinin Ticarî Durumu:

Bir önceki bahisle Anadolu'daki şehirlerin mahalle, ev ve önemli yapıları üzerinde kısaca durmuştuk. Burada da aynı sıraya göre, bu şehirlerdeki ticarî hayata değineceğiz. Çelebi, ticarî ürünlerin, sanayi mamüllerini

⁵⁰ Seyahatnâme, c.9, 152, 163, 170, 174, 178.

⁵¹ Seyahatnâme, c.9, 185, 191-192.

⁵² Seyahatnâme, c.9, 201.

⁵³ Seyahatnâme, c.9, 208, 211, 212; 229; Ayrıca bk. c.2, 11.

esnafların yanı sıra, bunların satıldığı han ve bedestenler üzerinde de kısaca durmaktadır.

İzmit'den itibaren ticarî durumu incelemeye başlayalım. Çelebi, 1640 Haziranında İzmit'e gelmiştir. İzmit'te pek çok han bulunmaktadır. Hanlarının en mükemmeli Pertev Paşa Misafirhanesidir. Hanlardan başka sayıları ikiyüze bulan kereste ve diğer eşya depoları da vardır. Çarşısında 1100 tane sanatçı vardır. Kırk kadar nakışlı kahvehaneleri vardır. Şehirde karğir bedesten yoktur. Ama, tüccar hanlarında bütün kıymetli eşyaları bulmak mümkündür. Hünkâr Sarayı yakınında devlet tersanesi bulunur⁵⁴. Çelebi her şehrin en meşhur ticarî maddelerinin neler olduğunu da anlatmaktadır.

1640'da Çelebi Batum ve Trabzon'a da gelmiştir. Trabzon çarşılarının en önemlisi Mumhane Kapısındaki çarşı esnafının bulunduğu çarşıdır. Deniz kıyısında ise kat kat dükkanlar vardır. Karğir bedestanı içinde eli açık ve meşhur tüccarlar bulunur. Ortahisarda her çeşit esnaf vardır. Yetmiş-seksen dükkanın bulunduğu bir yere de Küçük Pazar denilmektedir. Trabzon tüccarları, Azak, Kazak, Abaza, Çerkezistan ve Kırım'a giderek ticaret yaparlar. Çuka, ferâce, kontuş, dolama, yelek giyerler. Sanatkarlar ise çuka, ferâce ve bir çeşit hılat giyerler. Gemiciler, özel olarak demir koparan, şalvar, çuka, dolama giyip, ticaret yaparlar. Bağ bekçileri ve bahçevan da çok önemlidir. Çünkü, sicilde belirtildiğine göre, 30.000 kadar bağ ve bahçe vardır. Balıkçılar da ünlüdür. Kuyumculuk Trabzon'da çok gelişmiştir. Bunlar, bir çeşit at gemi, buhurdan, gülabdan, kılıç gaddare, aşçı bıcaqları işlerler. Gurgur oğlu bıçağı en meşhurdur. Trabzon baltası başka yerde bulunmaz. Sedef kakmalı masa, sanduka, divat, rıhdan, Hindistan'dan başka Trabzon'da da yapılır. Limonu, turuncu, narı, zeytini meşhurdur. Frenk üzümü, patlıcanı, inciri ve benzeri meyvelerinin yanında balıkları da pek meşhurdur⁵⁵.

1640'da Bolu'ya da geçen Çelebi, buradaki sarayları anlatırken Paşa Sarayı, Şemsi Paşa, Zulfikar Ağa saraylarının bayındır ve Bolu'nun cennet gibi olduğunu da dile getirir. Cemaati kalabalık olan Ferhat Paşa Camisi de meşhurdur. Bolu'da yedi han vardır. Şemsi Paşa Hamamı meşhur olup, yedi hanı, bedestanı ve yedi çeşmesi vardır. Şemsi Paşa hayrına olan bu tesislerde 400 güzel dükkan, medrese, darü'l-hadis, 70 mektep, iki yüzden fazla hafız ve bilgin vardır. Halkı Muhammediye kitabı okur. Hal-

⁵⁴ Seyahatnâme, c.2, 64-65.

⁵⁵ Seyahatnâme, c.2, 64-65.

kının çoğu tüccardır. Çam çok olduğundan, halk çam tahtası ticareti yapar. Bolu tahtası İstanbul'da da beğenilir. Gerede'de 200 dükkan ve kahvehane bulunur. Esnafının çoğunluğu bıçakçı ve debbağdır. Gerede gönü ve sahtiyanı ünlüdür. Halkının çoğu softa ve öğrencidir⁵⁶.

Çankırı'da 40-50 dükkan bulunur. IV.Murad'ın muhasibi silahdar Mustafa Paşa'nın burada 150 ocaklı, 100 aded dükkanlı bir hanı bulunup, haftanın bir gününde pazar kurulur.

Amasya'da 160 çeşit esnaf ve 60.000 dükkan mevcuttur. Çarşılarının çoğu Bursa Pazarı gibi karğir ve sağlamdır. Kale gibi kubbelerle süslü, dört demir kapılı bedesten, Bayazid Han Camisi tarafındadır. En meşhur esnaf toplulukları terziler ve hallaclarıdır. Helvacıları ve berberleri de tanınır. Şarabları beyaz ve lezzetlidir. Ayvası meşhur olup, kırk çeşit armudu vardır⁵⁷.

Erzurum'un en eski camisi Ulu Camidir. Çarşısında 800 dükkanı vardır. Dört kapılı karğir, kubbeli, bayındır bir bedesten vardır. Saraçhanesi, kazaları, kuyumcuları, terzileri, sipah pazarı ve tahtakalesi süslüdür. Darphanesi Erzincan Kapısı yanındadır. Terzisi ve kuyumcusu son derece ustadır. Şirek, Mirek adlı kılıçları dünyaca bilinir. Yiyeceklerden tavuk böreği, çiriş denilen sebze böreği, yağlı çörek en tanınanlarındandır⁵⁸. Erzurum kazalarından Hasankale ve Hınıs'ta çok küçük birer çarşı vardır.

Fırat Kıyısındaki Birecik Kalesi önündeki gemilerin ürünleri ile Haleb Eyaletindeki Zuruc, Menbi köylerinin mahsulleri Kars Kalesinin askerine ocaklık olarak kayd olunmuştur. Kağızman'da Tuzla ve kuvvetli madenler, değirmen taşı madeni vardır. Bu taş İran'a, Erzurum'a ve diğer yerlere buradan gider. Akçakalenin küçük bir çarşısı vardır. Gümüşhanedeki gümüş damarları çok kalındır ve hepsi kurşunsuz saf cevherdir. Emin Mahallesi darphanesi vardır. Ancak, şimdi (1640) çalışmamaktadır. Çoruh Nehri yanındaki mahalle (Yurt Mahallesi)de 300 dükkan, süslü bir bedesten, yer yer kahvehaneler vardır. Tereyağı, çörek, börekleri meşhurdur. Dokumalarından Bayburt Kilimi, saccadeleri her tarafa yollanır⁵⁹. Tortum'da, 70 kadar esnaf var. Tüccarlar üzüm, armud, şeftaliyi Erzurum'a taşırlar.

⁵⁶ Seyahatnâme, c.2, 173.

⁵⁷ Seyahatnâme, c.2, 189.

⁵⁸ Seyahatnâme, c.2, 212-213.

⁵⁹ Seyahatnâme, c.2, 343-345.

Evliya Çelebi, 1647 Kasımında Kemaha gelmiştir. Buranın Kömür Köyünde Tuzla Emmini oturur. Buradaki tuz, kardan beyaz, Kırşehir tuzundan da lezzetli olup, dünyaca meşhurdur. Bütün Kürdistan ve Türkistan'dan Bingöl Yaylasına çıkanların hepsi tuz gereksinimini Kemah şehrinden sağlarlar. Kemahın çadır bezlerinin benzeri başka yerde yoktur. Hatta halk dilinde "Kemah'ın bezi, Erzincan'ın kozu, Bayburt'un kızı" diye meşhur olmuştur.

Erzincan Kalesinde ticaretle uğraşan 150 kale eri vardır. Şehirde küçük karğir bir bedestan vardır. Bütün kıymetli mallar orada bulunur. Çarşıda 50-60 küçük dükkan vardır. Sulu armut, Evenek üzümü, meyveleri meşhurdur. Dut pekmezi ve meyveleri iki günde hayvanla Erzurum'a getirilir.

Şebinkarahisar'ın çarşıları süslü değilse de, karğir bedestanda yeni dükkanlar vardır. Her gece kapanır. Bekçileri bulunur.

Ladik'in Gürcü, Türkistanlı at binicileri, bilginleri, yaranı çoktur. Orta halli olanları tüccar ve sanat sahibidir. Meyveleri meşhurdur. Balı, Girit, Adana, Sıkala ballarından iyidir. Merzifon'da Eski Cami ile çarşı içinde sultan II.Murad Camisi meşhurdur. Pekmezi çok iyidir. Pir Dede Tekkesi çevresinde ve öteki yerlerde 600 dükkanı vardır. Boyacı dükkanları çoktur. Acem boyasından güzel boya yaparlar. Mavi boyası ünlüdür. Kırım'a tüccarlar her sene binlerce top pamuk bezi götürüp, esir ile değiştirirler. Kırım halkının ferâce ve elbisesi hep Merzifon bezindedir, Pamuk ipliği de meşhurdur. Beldî döşeli, beldî alaca yastığı, basma kalem kârî, lâtif çift yorgan yüzleri çarşaf ve perdeleri meşhurdur⁶⁰.

Ankara'da 200 kadar saray hamamı vardır. 70 bağ ve bahçeli yüksek saray bulunur. Çarşılarının çoğu yüksek yerde kurulmuştur. Uzun Çarşısı, Sipahi Pazarı, Kale altı Pazarı en kalabalık pazarlardandır. Kahvehaneleri, berber dükkanları insanla doludur. Sultan Çarşısı, mahalleleri, caddeleri temiz, beyaz taş ve kaldırım döşelidir. Şehrin zenginleri samur ferâce, orta hallileri çuka, kontuş, ferace, bilginleri başa sof ferâce giyerler. Burası sof yeridir.

Tiftik keçisinin yününden sof ipliği yapılır. Bu keçiler kireç ve gül suyu karışımı bir şerbet ile yıkanır. Zahmetsizce tüyleri alınır. Kadın ve erkekler sof dokurlar.

⁶⁰ Seyahatnâme, c.2, 378, 381, 385.

Büyük bir kazan ateşin üzerine konur, içine arzu edilen renkte boya katılır. Kazanın yarısına kadar su koyup, soflar yerleştirilir. Kazanın ağzını kapayıp, etrafını hamurla sıvayıp, ateş yakılır. Bu sof Engürüye mahsusdur. Avrupalılar, bu Engürü keçilerini, Avrupa'ya getirip, yumuşak iplik eğirerek sof dokumak isterler. Ama, dokudukları böyle güzel sof olmaz. Hatta, Engürü'den eğrilmiş ipliği alıp, Avrupa'ya getirdikleri halde, gene, başarılı olamamışlardır. İzmir'de, Avrupa'da, Mısır'da, Sırbistan'da her yerde Engürü Sofu meşhurdur. Ankara halkının çoğu tüccardır. Çoğu seyahat eder. Ermeni, Yahudi çoktur. Yahudiler 12 mahalledir. Rum, çingenesi azdır. Ankara'nın köyleri bayındır, halkı zengindir⁶¹.

Beypazarında haftada bir gün güzel ve süslü pazar kurulur. burada kıymetli eşyalar bulunur. Halk tiftik keçisi beslediğinden sof ipliği çok satılır. Senede bin kantar sof ipliği satılır. Pazarına her hafta civar köylerden onbin insan gelir. Halkın çoğu bilgindir. Renk renk sof giyerler. 7 Hanı vardır. Çarşı içinde ki güzel hanı yanmıştır. 600 dükkanı vardır. Çarşıda kasaplar içinde akan dere kenarında hafta pazarı olur. Bağ, bahçesi çoktur. Kavunları, armudu meşhurdur. Siyah işlenen tezgah vardır. Göynük'de dere içinde su değirmenleri bulunur. 75 dükkanı vardır. Çoğu at çulu ve torba yapar.

Taraklı'da 200 dükkan bulunur. hepsi kaşık ve tarak yapmakla uğraştıklarından şehre Taraklı derler. Dağları şimşir ağacı ile kaplıdır. Halk bunları işleyip, Arap ve İran'a yollarlar. Geyve'nin büyük bir hanı, hanın civarında 20 dükkan vardır. Bağ, bahçesi, üzüm turşusu, Sakarya kavunu ile meşhurdur. Sakarya Nehri pek çok kasaba ve köyü sular. Ormanlıklarda tahta, biçecek bıçkı değirmenleri vardır. Bunlar gemi keresteleri keserler. Hersek'te 75 dükkan bulunur. Mevcut iki hanın dışında sonradan yapılmış beş han daha vardır.

İznik'de Orhan Gazi Camisi, çarşısı içerisinde olduğundan cemaati çoktur. İznik'te 600 dükkan vardır. Karğir bedestanı yoksa da, kıymetli eşyaların hepsi bulunur. Dokuz yerde mermer iş yeri vardır. Ahmed Han zamanında 300 iş yeri varmış, ama, sonra yıkılmışlar. Mermer kaseleri, tabakları, ibrikleri değerlidir. Osmanlı ülkesinde mermer yapılar hep İznik'de işlendiğinden şehrin bir adı da Çin-i Maçin Rumdur. Lefke 4 hanlı, küçük çarşılı bir kasabadır. Ayva tatlısı reçeli meşhurdur. Söğüt'de de çarşı ve pazar bulunur. Burada üzüm turşuları meşhurdur⁶².

⁶¹ Seyahatnâme, c.2, 396, 398.

⁶² Seyahatnâme, c.2, 456.

Eskişehirde 7 hocalar hanı vardır. Çarşısında 800 dükkan bulunur. Halkı çuka ve akmişe giyer. Tahıl ürünü pek boldur.

Konya, düz bir ovada kurulmuştur. 26 adet hanı vardır. Bedestanı ile birlikte toplam 1900 büyük dükkanı vardır. Kurşun kaplı bedestandaki tüccarlarda dünyanın bütün kıymetli eşyaları bulunur. Sipah Pazarı, Sarachanesi, Tahtakalesi güzeldir ve düzenlidir. Helvacı ve berberleri meşhurdur. Yirmi kadar Eflatun ve İbni Sina'dan örnekler veren hekim, cerrah, tabib bilgini vardır. Hububat ve otları çoktur. Kuyumcuları, külahçıları, terzileri, berberleri her yerde tanınır. Dericileri de çok ünlüdür. Meraam dağlarında bir çeşit çiçek yetişir ki çivid rengindedir. Dericiler onun ile derileri tabaklayıp, gök rengi, şeftali sarısı, turuncu ve kırmızı deriler yaparlar. Bunlar Arabistan ve İran'a gönderilir. Yiyeceklerden beyaz ekmeği, simiti (kâhisi), çöreği, ballı börek v.d. meşhurdur. Özel olarak helvacı çarşısı vardır. Askerî kumandan samur kürk ve güzel elbiseler giyer. Uleması da çeşit çeşit sof melâyi bezler giyerler. 2700 su kuyusu vardır⁶³.

Payas dükkanlarında herşey bulunur. Yedi kahve, bir hamamı olup, çok sayıda bağ, bahçesi vardır. Yufka, üzüm, incir, turuncu çok beğenilir. Yedi yaylası vardır. Yaylada beyaz ve has ekmeğin pişer. İskenderun'da çok sayıda Frenk ve Rum oturduğundan cami, han, hamam, çarşı, pazar gibi yerleri yoktur. Ama, kahvehaneleri çoktur. İskenderun'da yedi balyos vekili yani konsolos bulunur. İskenderun, Halep ve civarının iskeleleri olduğundan gümrüğü yanında mahzenleri de vardır. Avrupalılar, gece-gündüz orada alışveriş ederler. Belen'de kırk-elli dükkan vardır. Bir cami, han, hamam ve küçük çarşısı vardır.

Antakya'da dokuz adet bekarlara ait han vardır. Çarşısı 300 dükkanlıdır. Kargir bedestanı yoksa da, iyi ne de kıymetli eşyalar bulunur. Limon, turunç, kamış, devediş buğday tanınır. Bostanları dolapları sulanır. nizip'te iskele başında gümrük emini ve iskele emini vardır. İskele Emini mavna gemileri, keleklere bakar. İskele başında han ve hamamı, küçük ve faydalı çarşı ve pazarı vardır. Halep ve Bağdad gibi iki büyük şehrin iskelesi olduğundan dükkanlarda kıymetli eşyalar bulunur.

Urfa'da sekiz hamam, çarşı içinde Yetmiş hanı, Hacı İbrahim Hanı, Samsad Kapısı, Bey Kapısı Hanı, meşhurdur. Toplam 400 dükkan vardır. Şehrine göre, çarşı ve pazarı gelişmiş, düzenli değildir. Yine de kıymetli eşyalar devamlı bulunur. Sarachanesi temizdir. Yer altında soğuk depo

⁶³ Seyahatnâme, c.2, 22-23.

YÜCEL ÖZKAYA

Büyük bir kazan ateşin üzerine konur, içine arzu edilen renkte boyaılır. Kazanın yarısına kadar su koyup, soflar yerleştirilir. Kazanın ağzını çayır, etrafını hamurla sıvayıp, ateş yakılır. Bu sof Engürüye mahsus. Avrupalılar, bu Engürü keçilerini, Avrupa'ya getirip, yumuşak ipliklererek sof dokumak isterler. Ama, dokudukları böyle güzel sof olmaz. Hatta, Engürü'den eğrilmiş ipliği alıp, Avrupa'ya getirdikleri halde, gene, şarılı olamamışlardır. İzmir'de, Avrupa'da, Mısır'da, Sırbistan'da her yerde Engürü Sofu meşhurdur. Ankara halkının çoğu tüccardır. Çoğu sehat eder. Ermeni, Yahudi çoktur. Yahudiler 12 mahalledir. Rum, çingesi azdır. Ankara'nın köyleri bayındır, halkı zengindir⁶¹.

Beypazarı'nda haftada bir gün güzel ve süslü pazar kurulur. burada kıymetli eşyalar bulunur. Halk tiftik keçisi beslediğinden sof ipliği çok sarı. Senede bin kantar sof ipliği satılır. Pazarına her hafta civar köylerden bin insan gelir. Halkın çoğu bilgindir. Renk renk sof giyerler. 7 Hanırdır. Çarşı içinde ki güzel hanı yanmıştır. 600 dükkanı vardır. Çarşıda saplar içinde akan dere kenarında hafta pazarı olur. Bağ, bahçesi çoktur. Kavunları, armudu meşhurdur. Siyah işlenen tezgah vardır. İznik'de dere içinde su değirmenleri bulunur. 75 dükkanı vardır. Çoğu çulu ve torba yapar.

Taraklı'da 200 dükkan bulunur. hepsi kaşık ve tarak yapmakla uğraşanlarından şehre Taraklı derler. Dağları şimşir ağacı ile kaplıdır. Halk onları işleyip, Arap ve İran'a yollarlar. Geyve'nin büyük bir hanı, hanın yanında 20 dükkan vardır. Bağ, bahçesi, üzüm turşusu, Sakarya kavunu meşhurdur. Sakarya Nehri pek çok kasaba ve köyü sular. Ormanlıkları tahta, biçecek bıçkı değirmenleri vardır. Bunlar gemi keresteleri keserler. Hersek'te 75 dükkan bulunur. Mevcut iki hanın dışında sonradan yapılmış beş han daha vardır.

İznik'de Orhan Gazi Camisi, çarşısı içerisinde olduğundan cemaati çoktur. İznik'te 600 dükkan vardır. Karğir bedestanı yoksa da, kıymetli eşyaların hepsi bulunur. Dokuz yerde mermer iş yeri vardır. Ahmed Han zamanında 300 iş yeri varmış, ama, sonra yıkılmışlar. Mermer kaseleri, taakları, ibrikleri değerlidir. Osmanlı ülkesinde mermer yapılar hep İznik'de işlendiğinden şehrin bir adı da Çin-i Maçin Rumdur. Lefke 4 han-küçük çarşılı bir kasabadır. Ayva tatlısı reçeli meşhurdur. Sögüt'de de arışı ve pazar bulunur. Burada üzüm turşuları meşhurdur⁶².

⁶¹ Seyahatnâme, c.2, 396, 398.

⁶² Seyahatnâme, c.2, 456.

Eskişehirde 7 hocalar hanı vardır. Çarşısında 800 dükkan bulunur. Halkı çuka ve akmişe giyer. Tahıl ürünü pek boldur.

Konya, düz bir ovada kurulmuştur. 26 adet hanı vardır. Bedestanı ile birlikte toplam 1900 büyük dükkanı vardır. Kurşun kaplı bedestandaki tüccarlarda dünyanın bütün kıymetli eşyaları bulunur. Sipah Pazarı, Sarachanesi, Tahtakalesi güzeldir ve düzenlidir. Helvacı ve berberleri meşhurdur. Yirmi kadar Eflatun ve İbni Sina'dan örnekler veren hekim, cerrah, tabib bilgini vardır. Hububat ve otları çoktur. Kuyumcuları, külahçıları, terzileri, berberleri her yerde tanınır. Dericileri de çok ünlüdür. Meram dağlarında bir çeşit çiçek yetişir ki çivid rengindedir. Dericiler onun ile derileri tabaklayıp, gök rengi, şeftali sarısı, turuncu ve kırmızı deriler yaparlar. Bunlar Arabistan ve İran'a gönderilir. Yiyeceklerden beyaz ekmeği, simiti (kâhisi), çöreği, ballı börek v.d. meşhurdur. Özel olarak helvacı çarşısı vardır. Askerî kumandan samur kürk ve güzel elbiseler giyer. Uleması da çeşit çeşit sof melâyî bezler giyerler. 2700 su kuyusu vardır⁶³.

Payas dükkanlarında herşey bulunur. Yedi kahve, bir hamamı olup, çok sayıda bağ, bahçesi vardır. Yufka, üzüm, incir, turuncu çok beğenilir. Yedi yaylası vardır. Yayılda beyaz ve has ekmek pişer. İskenderun'da çok sayıda Frenk ve Rum oturduğundan cami, han, hamam, çarşı, pazar gibi yerleri yoktur. Ama, kahvehaneleri çoktur. İskenderun'da yedi balyos vekili yani konsolos bulunur. İskenderun, Halep ve civarının iskeleleri olduğundan gümrüğü yanında mahzenleri de vardır. Avrupalılar, gece-gündüz orada alışveriş ederler. Belen'de kırk-elli dükkan vardır. Bir cami, han, hamam ve küçük çarşısı vardır.

Antakya'da dokuz adet bekarlara ait han vardır. Çarşısı 300 dükkanlıdır. Kargir bedestanı yoksa da, iyi ne de kıymetli eşyalar bulunur. Limon, turunç, kamış, devediş buğday tanınır. Bostanları dolapları sulanır. nizip'te iskele başında gümrük emini ve iskele emini vardır. İskele Emmini mavna gemileri, keleklere bakar. İskele başında han ve hamamı, küçük ve faydalı çarşı ve pazarı vardır. Halep ve Bağdad gibi iki büyük şehrin iskelesi olduğundan dükkanlarda kıymetli eşyalar bulunur.

Urfa'da sekiz hamam, çarşı içinde Yetmiş hanı, Hacı İbrahim Hanı, Samsad Kapısı, Bey Kapısı Hanı, meşhurdur. Toplam 400 dükkan vardır. Şehrine göre, çarşı ve pazarı gelişmiş, düzenli değildir. Yine de kıymetli eşyalar devamlı bulunur. Sarachanesi temizdir. Yer altında soğuk depo

⁶³ Seyahatnâme, c.2, 22-23.

vardır. İki bedestanı bulunur. Biri eski yapı karğir, kuvvetli, kubbeli bir binadır. Çeşitli değirmenler vardır. Aşağıda debbağhane mevcuttur. Âyân ve ileri gelenlerin hepsi samur, sincap, kürk ve atlas giyerler. Sanayide pamuk kapu bezi olur. Musul bezinden daha gazel ve temizdir. Buğday, arpa, mercimek, nohut ve pamuk bol yetişir. Narı da meşhurdur. Harran tarafında Halil Nehrinin iki tarafı bağ ve bahçe doludur. Narların her biri bir okka ve bazen 500 dirhemdir. Has ve beyaz livâşe ekmeği, beyaz yufka ekmeği, tandır kebabı, helvası, dut şarabı, ipeği ünlüdür⁶⁴.

Kayseri'nin en büyük Camisi Ulu Camidir. Boyacı Kapısında (Kaplamaz Han) karğir güzel bir yapıdır. Çok işlektir. Kapan Hanı çok sağlam bir handır. Gün Hanı Uzun Çarşı içindedir. Kayseri'de, Bursa ve Edirne gibi iki yerde karğir kapalı çarşı bulunur. Bunlardan kuyumcular Çarşısında her türlü kıymetli eşya ve mücevher bulunur. mücevher eşyalar işlenir. Büyük bedestanda zengin tüccarlar alışveriş edip, pekçok kumaş satın alırlar. Büyük çarşılardan Uzun Çarşı çok süslüdür. Un Kapanında beyaz un satılır. İç Kale Kapısından çıkınca Attarlar Çarşısında çeşitli ilaçların kokusu duyulur. Eski pabuç ve çizme yamacı dükkanları da boldur. Terzi ve bakkal dükkanlarının yanında muhtesip dükkanı da vardır ki bütün sarraflar devlet ayarı dışında bir dirhem noksan vermezler. Daha aşağıda kasap dükkanları vardır. Kasap çırakları Karaman koyunu ve kuzularını satarlar. Daha sonra has ve beyaz çörekler ve börekçiler vardır. Muhtesip Ağa dükkanını geçince Arpacılar Çarşısı, Kazancılar Pazarı ve Somuncular Çarşısı gelir. Sarachane ile haffafhane pazarı aydınlık, düzenli ve çok kalabalık pazardır. Debbağlar Pazarı da temizdir. Odun Pazarı, kale kapısı olup, o kale kapısına da Odun Kapısı derler. At Pazarı Kapısı, Paşa Sarayı yanındadır. Koyun Pazarı da o civardadır. Çok sayıda hamamı vardır. Dağlarda mazı çoktur. Debbağlar onunla keçi derisini işlerler. Öyle bir sarı sahtiyân vardır ki altın sarısıdır⁶⁵. Aksaray'da buğday, arpa, bakla, her çeşit meyve yetişir. Bursa gibi her evden su akar. Gürün'de Sultan Çarşısı meşhurdur. Darende halkının debbağhanesi önemli bir gelir kaynağı olarak göze çarpar.

Sivas'ta, Ulu Cami yanındaki bedestanda 1000 adet dükkan vardır. Sipah Pazar meşhurdur. Sarachanesi karğirdir. Debbağhane, Hufathane, kuyumcu dükkanları bulunur. Buğday, arpa, nohut, mercimek boldur. Mercimeğin bir kilesi 40 kile ürün verir. Bir okka ekmeği ve 6 okka gelir

⁶⁴ Seyahatnâme, c.2, 115-156.

⁶⁵ Seyahatnâme, c.3, 180-181.

bir at yemi 1 er akçedir. Bostanları boldur. Pamuklu bezi beyaz ve ince olur. Bir çift ayakkabı ve mest 15 akçedir. İç âl kaplı ağa cizmeleri 30 akçedir. Güzel yorgan bezleri, basma işli perdeleri bir rub'adır. Yiyecek ve içeceğiandan has ve beyaz gerde ekmeği, tavuk böreği ve tuz çorbası başka yerde yoktur. Nar'ı Maraş'tan, pekmezi Ayıntap'dan, üzüm ve sırayı Amasya'dan alır⁶⁶.

Eğin'de yağcılık ileridir. Bu yüzden çarşısı baştan başa yağcılar ile doludur. Halkının çoğu okçudur. Arabkir'in Sultanî Çarşısı 600 dükkandır. Dükkanlar güzel ve düzenlidir. Saraçhanesi şirindir. Gayet sanatlı sarac örtüsü işlenir. Mutafları da beğenilir. Beyaz, has ekmeği, çöreği, böreği güzeldir. Hezari adlı elması, üzümünden çok beğenilir. Sivas Yenişehirinde han 100 tavla at alan bir kervansaraydır. Hanın önündeki geniş caddenin sağında, solunda 40-50 adet dükkan vardır. Çarşının ve hanın iki başında kapılar bulunur. Halkı derbentcilik yaptığından vergiden muafır. Zile'de üç han vardır: Behram Ağa, Boyacı Hasan hanları güzeldir. Çarşıda 800 dükkan vardır. Ama, Haleb ve Şam sultan çarşıları gibi düzgün bir çarşı değildir. Dört kapılı, gelişmiş bir bedestanı vardır. Armudu, sergi üzümü meşhurdur. İskilip'in çarşıları diğer şehir çarşıları gibi düzgün değildir. Aslında doğru dürüst çarşı ve bedestanı yoktur. Çağa kasabasında Çağa şehri yayı denilen güzel bir yay yapılıdır. Bunu seyyahlar kullanır. Halısı, eğer otu meşhurdur. Mudurnu'da 3 han vardır. Çarşı dükkanlarının çoğu iğneci dükkanlarından ibarettir. Anadolu'ya buradan birlerce yük iğne gönderilir. Bu şehre İğne şehri (Dâr-siyen)de denir. Dükkan ve evlerde 1000 adet iğne tezgahı ve dolabı var imiş. Çam ile ilgili eşyaları (bardak, kaşık v.b.) çoktur. Halkı genellikle çiftcidir⁶⁷.

Çelebi, 1655'de Malatya'ya gelir. Malatya'nın en güzel kervansarayları Mustafa Paşa Hanıdır. 175 odalı ve demir kapılıdır. Bakımlı ve güzel bir Sultanî Çarşısı vardır. Ancak, Şam ve Halep'in kargir, kurşunlu dükkanları gibi değildir. Her çeşit kıymetli eşya bulunur. İki bin kuyu suyu vardır. Kudret helvası, mazi, pazu, ıspanak, kayısı, zerdali, lahana, sebzeleri lezzetlidir. Yedi çeşit ayva, 20 çeşit elma, kiraz ve üzümü vardır. Halkının çoğu bağcıdır. Bir kısmı pamuk ipliği eğirir. Bir kısmı dokumacıdır, beyaz pamuk ipliği dokur. Malatya'da 7800 bağ ve 600 bostan olup, sicil defterine kayıtlıdır⁶⁸.

⁶⁶ Seyahatnâme, c.3, 203-204.

⁶⁷ Seyahatnâme, c.3, 240-241, 253.

⁶⁸ Seyahatnâme, c.4, 11.

Diyarbakır'da Atpazarı kervansarayı çok güzeldir. hüsnü Paşa, Bezirgan Hanı da meşhurdur. Hasan paşa, Sipah, Attarlar, Kuyumcular, pazarları, Demirciler Çarşısı, Çilingirler, Cevahirler, Kaffaflar, Palancılar, Gazazlar, Dokumacılar pazarları meşhurdur. 66 çeşit esnaf dükkanı vardır. Sipah pazarındaki dokumacılık çok gelişmiştir. Pazar zengin tüccarlar ile doludur. Şehrin bütün pahalı malları, kıymetli eşyaları ve mücevherleri hep bu pazardadır. Yapılan kılıçlar, gaddare, külünk, balta, ok, hançer, yelmâni, ok demiri her yerde tanınır. Kuyumcuları gümüş kaplar yapmada, altın kuyumcuları altın mücevher eşyalar yapmada eşsizdir. İnce işleri nakışları işlemekte, Mani ve Behzad'ı geçmişlerdir. Pabuç, mest, çizme, şeftali, deri işi, kırmızı bez, kuyumcu işleri ilerlemiştir⁶⁹.

Bitlis'te 9 Han vardır: Mutaflar, Şah, Hatuniye, Hüsrev Paşa, Şeref Han, Büyük Han. 1200 dükkan vardır. En önemli çarşı varoşdaki Hüsrev Paşa Çarşısıdır. Gören Bursa'nın Gelicek Pazarına benzetir. Güzel bir bedestanı vardır. İki yerde debbağhane bulunur. Bitlis'de işlenen deriler ve sığırlar hiçbir yerde yoktur. Boyahanesinde usta boyacılar vardır. İspir'in nakşi boyası bu yere özeldir. Boyahaneler handadır. Kapan Pazarına, bütün ipek ve diğer kumaşlar, yiyecekler, içecekler gelir. Onda bir sultan vergisi alınır. Sonra belli bir satış fiyatı konur. Kimse narhdan fazla satış yapamaz. 700 sanat dalı vardır. Bitlis demircileri Seyhâni, makravî, ziverzeyn kılıçları hiçbir yerde yapılamaz. Terzileri çuka ve diğer kumaşlardaki dikişleri çok iyidir. Boyahanelerinde tabaklarının sarı gül, penbe gül, şeftali, gök rengi, ebru, gül rengi, kırmızı lâli, yeşil turuncu ve menekşe sahtiyanları ince ve parlak olur. Bu sahtiyanlar Avrupaya gider. Bitlis'in ok ve yayı da meşhurdur. Şerbetleri de iyidir⁷⁰.

Ahlat dağlarında çeşitli madenler vardır. En meşhuru kırmızı zırnık madenidir. Sarı zırnık madeni de Ahlat'ın kuzeyinde çıkarılır. ecza yapmakta kullanılır. Van'da, Gümrük, Kürt Ahmad Ağa, Kapan hanları meşhurdur. Bedestanı çok güzeldir. Bütün değerli mallar burada bulunur. Mezgirtli, Hüsrev paşa çarşıları ve haffafhane epey büyük ve işlektir. Van'ın usta ve mühendisleri ünlüdür. Terzileri Avrupa teğelli giyecek dikerler. Dikiş telleri, ipek tellerinden farklı olmaz. saraçları ustasıdır. Yedi türlü siyah, yağlı, iri taneli arpa olur. Kale içindeki tüccarlardan başka, bir kısım da dışarı ülkelere mal taşıyan tüccar vardır. Sanatkar ve sanayiciler çoktur. Bir kısım halk, defterdar hizmetindedir. Hamurlu çeşitleri ünlüdür. Sebzeleri, meyveleri, armudları meşhurdur⁷¹.

⁶⁹ Seyahatnâme, c.4, 38-39.

⁷⁰ Seyahatnâme, c.4, 91.

⁷¹ Seyahatnâme, c.4, 141, 187.

Çelebi, 1656 Şubatında Tokat'a gelmiştir. Tokat'da çok sağlam hanlar vardır: Taş Han, Yeniçeri Serdarı Fazıl Ağa, Abdurrahman Beşe, Vartan Oğlu, Kapan, Keçeciler, Nazır, Kadı, Sulu, Sarı Ağa, Müftü, Yeni Han. Etrafında 76 karğir kemer yapılı dükkanları olan Yeni Han kale gibidir., Kibleli Paşa Hanı, İbşir Misafirhanesi en meşhurlarıdır. Tokad'ın Sultanî Çarşısı güzel bir pazardır. Çarşı ve pazarı Haleb, Bursa çarşıları gibi, tertip üzere kurulmuştur. Beyaz pamuk bezi, cam taşları, Lahor Ülkesinde yapılamaz. Halkın çoğu bağcılık, çiftçilik, sanatla uğraşır. Her tekkesinde bir aş evi olur. 7 çeşit buğdayı vardır. Arpa, bakla, mercimeki boldur. Halkının çoğu tüccar olduğundan herkesle iyi geçinirler. Turhal'ın halkı da çiftçidir. Yedi tahıl ovası olup, toprak çok verimlidir⁷².

Çelebi, 1658'de, Pazarköy'e gelir. Burada beş adet karğir, kiremitli han vardır. Kırkçeşme yakınındaki han hepsinden güzeldir. 100 adet dükkan bulunur. Bedestanı yoktur. halkının tümü Türktür ve bağcılıkla uğraşır. Bağları meşhurdur ve bağcıları zengindir. Meyhane ve bozahanesi yoktur. Kahve ve hanları vardır.

Gemlik'te 26.000 bağ ve bahçe vardır. Padişaha narlar burdan gider. İstanbul ileri gelenlerine 100.000 kadar nar gönderilir. İstanbul'dan bin parça gemi gelir, narla dolarak geri giderler. Padişah için nar şurubu fıçılara doldurulur. Gayet tabii ki, Çelebi, burada bin parça gemi diyerek olayı abartıyor. Çünkü Osmanlı İmparatorluğunda ticaret için ayrılmış bu kadar gemi yoktur. Sultanî Çarşısında, her türlü esnaf vardır⁷³. Apolyond Hisarında, büyük kiliseler, çarşı, pazarlar, han ve meyhane sayısı çoktur. Üzüm sırası meşhurdur. Gölünde turna ve sazan balığı olur. Yetiştirilen kereviti Hıristiyanlar çok severler. Ulubat'ta, 300 bayındır ve süslü esnaf dükkanı vardır. Reayası Rum ve Ermeni olup, bedestanı yoktur. Mihaliçin de bedestanı yoktur. Ama, çarşı içinde belirli bir günde pazar olur. Bandırmada da bedestan yoktur. Ancak, tüccar hanları çoktur. İskele başında gümrük 73 akçeye kiraya verilir. Üzüm ve kavunu boldur. Erdek'in şarabları meşhurdur. Muhtesip ağa defteri ile, 27.000 dönüm bağ öşrü verir. Çarşı içindeki camide cuma namazı kılınır. Birkaç tüccar hanı, binden fazla meyhanesi vardır. Misket üzümünden dokuz çeşit şarap yapılır.

Aydıncık'ın iskele başında büyük mahzenleri, 2 hamamı, çarşı ve pazarı vardır. Her çeşit esnaf bulunur. Dükkanlarının çoğu uncu ve halkı çiftçidir. İstanbul'a kırk-elli bin çuval beyaz ve has un götürülür. Buğdayı-

⁷² Seyahatnâme, c.5, 36.

⁷³ Seyahatnâme, c.5, 284-286.

nın unu, Şam'ın Havran bağdayından güzel, özlü ve lezzetlidir. nehir kenarında sayısız su değirmeni vardır. Bağ ve bahçe sayısı boldur. Halkı kayıkçı, unu, değirmenci, bağcıdır. Demitokanın çarşı ve pazarı küçüktür. Karabiga halkı yörük ve Türk olup, çuka ve tekfuri bezinden kaftan giyerler. Çarşı ve pazırında asla kadın görülmez. Unnab Ağacı dünyaca meşhurdur. Meyvası boğaz hastalıklarına iyi gelir. Çardak'ta Fatih Sultan Mehmed Hanı, 300 kadar bayındır dükkan, bağ ve bahçeleri vardır Lapseki'nin de çarşısı küçüktür. Bağ, bahçesi çoktur. Lapseki Karpusu Rum ve İran'da meşhurdur. Üzüm turşusu şırası herkesce bilinir. Kilidibahreyn, yollar geniş, caddeler temizdir. Çarşısında 800 dükkan vardır. Her çeşit sanatkarları mevcuttur. Süslü Pazar ve Sultanî Çarşısı Fatih zamanında yapılmıştır. Gelibolu halkının önemli bir kısmı gemici olur, bir kısmı bağcı, bir kısmı da kara, deniz tüccarıdır. Sanatkar, sanayiciler de vardır. Taneli buğday, bürülce, kırmızı pekmez, ayva ezmesi meşhur. Etraf ve civarında 31.000 bağı var⁷⁴.

İnegöl'de 150 dükkan var. Has ve beyaz ekmeği meşhurdur. Kaymağı da ünlüdür. Yenişehirde 100 dükkan, çarşı içinde büyük ağaçlar var. Bağ ve bahçe çoktur.

Kütahya'da bahçe çoktur. Fincanı, çeşitli maşraba, desti, çanak, tabakları hiçbir yerde yoktur. İznik kasesi meşhurdur. Çuha, ferace, kantoş, giyilir.

Afyonkarahisar. Bağ ve bahçesi çoktur. İki bedestanı, 2048 dükkanı vardır. Sarachanesi olağanüstü güzeldir. Köselesi iyidir. Yüz tane şir-i rugan yağ kârhânesi vardır. 19 tüccar hanı var. Kapan, Abdullah Efendi, Hacı Üveys, Çiftelerli, Osman Paşa, Çatalbaş paşa, Acem hanları kale gibidir. 200 çeşme var. Ulema ve âyân samur ve sof giyerler. Sandıklı'da 40 leblebici dükkanı vardır. Nohutları iridir. Başka dükkanları, hanı, hamamı, tekke ve mescidi de var. Banaz'da ise 370 dükkan 7 han vardır. Sultan Alaaddin Taşhanı ve ona yakın lonca hanı ve kahvehanesi var. Rum, Ermeni var, ama Yahudi yok. Halk cuha, ferâce ve serhat kontoşu giyer. Sanayiinde Uşak Halısı, ancak İran ve Mısır'da işlenir. Gedüs Germiyânında Pamuk bezi ve üzüm meşhurdur. Simav'da 255 dükkan, 2 han (Babik Bey-Kara Ahmed Paşa) var. Çarşısında çınar ağaçları vardır. 10 kahvehanesi olup, kiraz ağaçları ile ünlüdür. Demirci'de 7 Han, 200 dükkan bulunur. Haftada bir büyük pazar kurulur. Halkı Türktür. Tavşanlı ve Afyon'dan katırcılar buraya buğday getirir. Üzüm kurusu ile değiştirirler.

⁷⁴ Seyahatnâme, c.5, 290-291, 306.

Alaca kilimi meşhurdur. Ağır vergiden muaftır. Kula'da 200 dükkan olup, beyaz ekmeği, halıları, zeliler, kırmızı ve elvan kilimleri meşhur. Meşahisinde 9 han, kervansaray, 800 dükkan vardır. dört haftada bir pazar kurulur. Yetmiş boyahanesi olup, neftî boya ve tabakhaneleri ile tanınır. Sart'da kavun, karpuz, pamuk bulunur. Haftada bir pazar olur. Gördüs 50 dükkan, 3 han vardır. Çarşı içinde Ulucami vardır. Her taraf bağ, kuru üzüm doludur. Buraya buğday gelir, kuru üzümle değişir. Kayacık Kasabasında çarşı yok. Bazı kişiler evlerinde tabaklık yapır. Gayet güzel, kırmızı sahtiyan yapılır. Kuran-ı kerim ciltlenir. Üzümü meşhurdur. Akhisar'da 10, han, 2000 çeşme vardır. Halkı tüccardır. Elbise, çuka, kıymetli kumaş bulunur. Marmara Kasabasında, 100 kargir dükkan vardır. Pamuğu, kavunu, karpuzu meşhurdur. Büyük Durkutluda 300 dükkan var, bağ, bahçe boldur. Üzüm turşusu, kavunu, karpuzu, ve durkut atı meşhurdur. Nif'de 40 dükkan vardır.

Manisa 3040 çeşme, şehirde ve Karaköy'de 3360 dükkan, kubbeli kargir bedestan vardır. Tahta kale 50 dükkan, iki başı lebi küçük çarşıdır. Burada ilaçlar ve aşık macunları satılır. Kahvehanelerde sazendeler, hanendeler vardır. Halkı tüccar, sanat sahibi, bilgi, kanaatkâr ve ibadete düşkündür. Halk çuka, ferace, kontuş, nazik koğasi elvan bez, bir kısmı da külâhi üzerine destar sarar. Beyaz nohutu, çöreği meşhurdur. Bolluk şehridir. ELli dirhem yağlı çörek, bir at yemi, koyun etinin bir vakiyesi bir akçedir⁷⁵. Melemen Güzelhisarı pamuk, semi, kavunu, karpuzu ünlüdür. Turhaniye Vilâyeti Melemenîye Şehrinde 300 dükkan, bir kargir dedestan vardır. Sokaklar kaldırımsızdır.

İzmir'de 3060 dükkan vardır. Dükkanlar yeniceri kulluğuna haftada bir haraç verirler. Mısır Çarşısında bayındır dükkanlar bulunur. 300 sağlam bezirgan mahzeni vardır. 40 kahvehane, 70 sabunhane, 200 meyhane, 20 bozhane, 20 boyahane, bir çarşı, sarachane, mumhane, 1 gümrük binası vardır.

Şehirde limon, turunç, nane, zeytin, incir, servi, çınar, gülmar ağaçları çoktur. Arap ve İran'dan hergün yüzbin deve, at, katır gelir, gider. Şehir her zaman için ucuzdur. Narı, balı, bademi, sabunu, beyaz ekmeği meşhurdur.

Gümrük önündeki binanın sol tarafındaki kalenin solunda bir küçük liman vardır. Kaptan Kaplan Mustafa Paşa bu limanın yarısını doldurup,

⁷⁵ Seyahatnâme, c.9, 77-78.

150 dükkanlık bir çarşı yapmıştır. Halkı zengindir. Kadınlar çuka, ferâce, başlarına diba takke giyerler⁷⁶.

Urla'da 7 han 200 dükkan vardır. Dükkanların önlerinde üzerleri örtülü kiremitli sofralar var. Bu çarşının ortasında bir üzüm asması var ki, üzerinde çok büyük üzümler hayret uyandırır. Urla'nın üzümü, zeytini, zeytinyağı meşhurdur. 70 sabun imalathanesi, 240 zeytinyağı değirmeni vardır⁷⁷.

Buna karşılık, karaburun'da 7, Çeşme'de 40 dükkan vardır. Gemlik de dükkan bakımından çok fakirdir, Sivrihisar (Seferhisar olmalı) 20 dükkana sahiptir. Şehir kavak, kara ağaç, sakız, meşe, ceviz ağaçları ile süslü olup, halkı zengindir. Çünkü mahsul çoktur. Kuşadası'nın üzümü, inciri, meşhurdur. 200 dükkani vardır.

Ayasuluk'ta (Selçuk) 7 bedestan, 700 karğir han, 20.000 dükkan vardır. Aşağı varoşa da, 20 dükkan, 1 han vardır. Çarşı meydanında su kuyusu bulunur⁷⁸. Söke'de 1 han, 17 dükkan bulunur. Bademi, susamı, pamuğu çok olur. Aydın Güzelhisarında dokuz han, bedestanında dört demir kapı ve içinde 120 dolap bulunur. Bunun dışında bir bedestan daha var. Helvacıları meşhurdur. 57 helvacı dükkani var. Altın ve vilalı bakır kap çeşitleri boldur. Tepsileri de ünlüdür. 200 çeşmesi var Haftada bir gün pazar olur. Böyle günlerde günde beşbin kuruşluk helva satılır. 40 kahvehanesinde hanende, sazende, meddahlar bulunur. Bolluk şehridir.

Beyaz ekmeği, kavunu, karpuzu meşhurdur. Tire'de 2800 dükkan vardır. Sekiz bedestanı var (dört demir kapılı). Uzun çarşı gayet süslüdür. Kadınları ferâce giyerler Tire peşkiri, abdest ve hamam havluları, alacakları, yastıkları, üzüm, kebab limon, turunc ve narı çok tanınır⁷⁹. Birki'de pekçok bağ ve bahçe vardır. Yedi türlü elvan kirazı olur. Tire ipliği bu şehrin özelliğidir. Bunun ham ipek gibi güzelliği vardır. Tüccarlar, bunu bütün vilâyetlere götürürler. Şehir bir dere içinde olup, 200 dükkan, 2 han, 1 hamama sahiptir. Nazilli'de 150 dükkan, bir karğir bedestan, tahıl pazarı, kahvehanesi İncir Kalesi içindedir. Asıl şehirde Cuma günleri büyük bir pazar olur. Burası geniş bir ova olup, Nazilli âyânı pekçok han, cami, imaret ve dükkan yapmıştır. Yiyecek, hububat, içecek boldur. İki

⁷⁶ Seyahatnâme, c.9, 96.

⁷⁷ Seyahatnâme, c.9, 101-102.

⁷⁸ Seyahatnâme, c.9, 49-50, 57-62.

⁷⁹ Seyahatnâme, c.9, 137-138.

bin dükkanı vardır. rumelideki Maşkoloz, Dolyan, Amasonya, Debre, Yanya, Össek pazarları da meşhurdur, ancak, onlar senede bir kere olur. Üç yüz dükkandan başkası, pazardan sonra boş kalır. Bu da ne kadar çok satış yapıldığını gösterir. Yedi kahvehanesi vardır. Nazilli'nin 47 çeşit ürünü vardır. Özellikle, ballı lob, şekerli lop olmak üzere lopları çok tanınır. İncir'i çok lezzetlidir, ama çabuk olgunlaşır ve zamanı geçer, bu yüzden kurtulup, diğer vilayetlere gönderilmez. Yediveren inciri ise yeşil renklidir. Kıştan bir ay sonra meyve verir. Çok lezzetlidir. Kuru inciri binlerce yük halinde diğer vilayetlere gönderilir. Tazeliğini korur ve durdukça şekerleşir. Aydındaki Kuyucak Kasabasında yirmi dükkan olup, haftada bir gün pazar olur. Şuşehri'nde kale içinde ev yok, ama, dükkan çoktur. Haftada bir gün pazar olur. kalenin yer altındaki mahzeninde Mısır Hazinesi değerinde tüccar malı vardır. Varoшта en büyük cami Ulu Camidir. Pamuku, pamuk ipliği, beyaz, ince bezi meşhurdur ve Anadolu'ya sevk edilir. Halkının kazancı beyaz bezdendir⁸⁰.

Muğla'da Ulucami en büyük camidir. 200 dükkan vardır. Çarşı içinden dere geçer. Ermeni ve Yahudi yoktur. Ula'da 300 dükkan vardır. Her sene kırk, elli kan üzüm ve incir kurusu Mısır'a gönderilir. milas'ın limon, incir, nar, turuncu meşhurdur. 2 Han, 50 dükkanı vardır. milas'ın en önemli ürünü tütündür. Bütün Anadolu'ya gönderilir. Mısır'a ise buğday satar. Marmariste bir han bir hamam, hanın önünde sekiz dükkan vardır.

1050 (1640)'da Bursa'ya gelen Çelebi, Bursa Sultanî Çarşısında dokuzbin dükkan olduğunu belirtir. sultanî Çarşısının kale gibi dört demir kapılı olduğunu, burdaki mücevherlerin dillerle tarif edilemediğini bilmekteyiz. Kuyumcular, gazazlar, hallaclar, kavukcular, tekkeçiler, iplikler, bezazlar çarşıları çok süslüdür. Her köşe başında bir çeşme vardır. bursa'nın bu çarşıları İstanbul'da bile yoktur. Ama, Haleb'in çarşıları ile Edirne'nin Ali Paşa Çarşısı buna örnek olabilir. Sarachane Çarşısı süslüdür. Her sınıf halk bu çarşı içinde görülebilir.

Pirinç Hanı yanındaki Kebabcılar Çarşısı da mükemmeldir.

Bursa'da yiyecek, içecek satıcıları Müslümanlardır. Bakkallar Çarşısı temizdir. Hoşafçılar, yemiş pazarcıları, ipek çarşıcıları Bursa'ya ayrı bir hava verirler. 75 kahvehane, doksan yerde ünlü bozahaneleri vardır. Kahvehane gibi, bozahanelerde sazci ve şarkular vardır.

⁸⁰ Seyahatnâme, c.9, 81.

bursa'da binlerce samur kürklü, muhteşem büyük tüccarlar ve bilginler yaşar. Bir kısım hanedana mensup aileler çeşitli devlet görevlerini yaparken, bir kısmı da çarşı ve pazarda sanatla uğraşır.

Bursa'da Avrupa memleketlerinden Cenova şehrinde işlenenden daha güzel kadife işlenir. Renkli selenk, Burcxa alacası, nefti, mavi bezleri, kırk kalem, peştamelleri, ipek bursa keseleri, fitil ibrişimi, çatma nakışlı kadife yastığı ve başkaları meşhurdur. Nahcivan, Şirvan, İsfahan'dan gelen İran tüccarları, Acem Hanında kalırlar. İpek Emmini burada oturur. İpek tüccarından gümrük alır. Üçyüz kese iltizamlı emanettir. Kurşunlu Han, Yoğurt Hanı, Kütahya Hanı, Yağ Kapanı, Pirinç Hanı ünlüdür.

Bursa'daki Aşağı Kale durumu şöyledir. İç kalede padişahlara ait bir saray vardır. Üç hamam, altıyüz dükkan bulunur. Yeri dar olduğundan bahçesi yoktur. Çelebi'ye göre, Bursa, İmparatorluğun yedinci büyük şehridir⁸¹.

Ticareti incelerken, ticaretin daha çok batı Anadolu şehirlerinde yapıldığını, ancak, Konya, Kayseri, Erzurum, Urfa, diyarbekir, Zile, Kütahya, Afyonkarahisar, Bitlis, Malatya, Ankara, Merzifon, Payas, Trabzon, Antakya'da dükkan sayısının ve sanayi mallarının çok olduğunu ve ticarî bakımdan büyük özellikler taşıdığını gördük. Her yerde sanat kolu yada birkaç sanat kolu diğer yerlere göre özellik ve üstünlük göstermektedir. Örneğin, Ankara'da sof, Bursa'da ipek, Milas'da tütün, Konya ve Kayseri'de sahtiyân ve dericilik, Bitlis'te dericilik ve boyacılık, Van'da terzicilik, mühendislik, Uşak, Simav'da halıcılık Sandıklı'da leblebicilik, Manisa'da macun gibi. İzmir, Bursa, Konya, Kayseri gibi büyük ticarî merkezlerde dükkan sayısı 2000-3000 arasında değişmektedir. Buna karşılık sahil kasabalarında dükkan sayısı 10 ile 20 arasındadır. Ev sayısı da azdır. Bu da, Müslüman tabanın deniz kenarına rağbet etmediğini göstermektedir. Zengin tüccarlar büyük merkezlerde daha çok bulunmaktadır. Ancak, Çelebi'nin vermiş olduğu dükkan sayıları tahminidir. Kendisi de bunu birçok kez ifade etmektedir. Buna karşın, gezdiği şehirlerin ticari hayatı hakkında verdiği bilgiler önemli ve çok yararlıdır. Elimizde, o tarihler için başka bilgi veren kaynak da yoktur. Arşiv belgeleri ve şeriye sicilleri üzerinde bu konular üzerinde yapılan etütler ise yeni başlamış olup, sayıları bir hayli azdır.

⁸¹ Seyahatnâme, c.2, 11, 19, 25-26, 34, 36.